

Szekfű Gyula örökségéről I.

Szekfű Gyula munkássága mindig az érdeklődés homlokterében állt. Tudósi kvalitásai mellett ez szépírói vénájának köszönhető, mely nagy műveit a szélesebb közönség számára is élvezhetővé tette, miközben gyakran határozott ideológiai elkötelezettség, egyértelmű állásfoglalás jellemzi azokat. Felelős írástudóként érdeklődött saját kora közügyei iránt, jelentős publicisztikai tevékenységet folytatott, véleménye a szakmai berkeken jóval messze hatott. Provokatív egyéniségről van szó, munkái mellett nem lehet szó nélkül elmenni, véleménye egy-egy fontos kérdésben gyakran vitára ingerel, állásfoglalásra készítet, ahogyan egy korabeli szerző fogalmaz: vele szemben „nehéz az objektivitás hangját megtalálnom.”¹

A Valóságban gyakran jelennek meg írások hozzá kapcsolódva, a közelmúltban három szerző is fontosnak tartotta kifejtetni véleményét róla. Monostori Imre Szekfű hagyatékával foglalkozik,² és úgy ítéli meg, hogy a magyar történetírás alapvetően az ő nyomdokain haladt. Számba vesz néhány történeti témát, ezekben röviden bemutatja álláspontját, majd azt bizonyítja, hogy az 1950-es évek átideologizált marxista történetírásának hanyatlása után az utókor őt követte értékelésében, ezért munkássága megkevlhetetlen.

Az alábbiakban elsősorban Monostori írásának első fejezetéhez csatlakozom, amely a 17. századi felkelések megítélésével foglalkozik, Bocskai István megítélése alapján azt igyekszem bizonyítani, hogy cseppet sem könnyű megragadni a „Szekfű-féle felfogást”. Pályafutása során két alkalommal következett be fordulat a fejedelem értékelésében, ezért nehezen beszélhetünk egységes nézőpontról. Amennyiben csupán fő művét, a *Magyar történetet* tekintjük, akkor sincs könnyebb dolgunk, számos ellentmondásba botlunk, melyek a Szekfűben végbemenő vívódásra, az ideológus és a historikus küzdelmére figyelmeztetnek.

(*A Bocskai-kép változásai*) Monostori dicséri Szekfű árnyalt válaszait a kismagyar–nagy magyar kérdésre. Számomra sokkal szembetűnőbbek az ellentmondások, a két fordulópont, amikor jelentősen módosul korábbi álláspontja.

A korban elterjedt romantikus felfogásnak megfelelően eleinte az erdélyi fejedelmek mozgalmait hasonlóknak feltételezi, bennük a „magyar szabadságért” küzdőket, az alkotmány és a vallásszabadság harcra kész védelmezőit látja. A mohácsi vésztől a szatmári békéig „egyetlen biztos pont az erdélyi fejedelemség volt, belőle indult ki Bocskai, Bethlen, a Rákóciak alatt a magyarság védelme”. Rákóczi felkelését szükségesnek tartja, akárcsak Bocskaiét, aki Rudolf abszolutizmusától mentette meg a magyar államot és nemzetet.³

Meglehetősen sematikus kép ez, a történészek már jóval Szekfű fellépése előtt figyelmeztettek e mozgalmak különbségeire: Szécsen Antal világossá teszi, hogy azok nem egyforma jellegűek, Andrassy Gyula leszögezi, hogy Bocskai szabadságharca „elsősorban Felső-Magyarország érdeme. Onnan indul ki és onnan meríti erejét mindvégig”. Szekfű tanára, Marczali Henrik már azzal a „dogmával” is szembehelyezkedik, amely szerint Erdély biztosította a királyi országrész rendi és vallási szabadságjogait, „Magyarország legalább és ugyanannyiszor szerezte vissza szabadságát e kis hazának”, mint fordítva.⁴

Első összefoglalójában, *A magyar állam életrajzában* nem módosul lényegesen a kép, Erdély „zászlai Bocskai óta a magyar nemzetiség és a vallásszabadság ígét hordozták; mind a két követelmény Erdélyben már régóta érvényben volt, s a fejedelemség évtizedeken át azért harcolt, hogy ugyanezeket az anyaország számára megszerezze.” Ezért „a protestáns Erdély minden erejét egybefogva, nekikészült, hogy a nyugati magyarság nemzeti és vallásos sérelmeit fegyveres erővel érvényre juttassa. Az egyesült felsőmagyar és erdélyi haderőket először Bocskai vezette győzelemre... Magyarországot nemzeti és vallásszabadságát... elismerték...” Dicséri a fejedelem bölcsességét, amivel belátta, török támogatással a nemzeti állam egysége nem állítható helyre: „éles szeme felismerte ezt a tényállást, innen van, hogy győzelmes serege élén sem fogadta el a török kezéből a magyar koronát. Ha Erdély csakugyan megkísérelte volna Magyarországot az erdélyi fejedelem jogára alatt újra egyesíteni, ez a törekvése a nyugati magyaroknál is kemény ellenállásba ütközött volna.”⁵

A világháború, a forradalmak, az ország szétesése nyomán a magyar történelem tragikus fordulatot vesz, az előzmények átértékelődnek. Mi vezetett ide? Ki a felelős? A közéleti ügyek iránt oly fogékony Szekfű mindezt mélyen átéli, szembe akar nézni „azon erőkkkel, amelyek az egészséges fejlődés sodrából kivetették a nemzetemet”. Nem tud, talán nem akar kitérni a kínzó kérdések elől; őszintén vall erről néhány év múlva: „Mi, a trianoni fagynak fázós gyermekei... korszakok mezsgyéjén léptünk át és csak most, visszatekintve, borzong igazán lelkünk, látva a kitölthetetlen mély szakadékot, mely a múltat jelenünktől elválasztja.”⁶

Így születik meg legismertebb könyve, a *Három nemzedék*, „mellyel a száműzött tudós az elit élére került.”⁷ A korszak végén azt írhatja róla Joó Tibor, hogy ebből indult ki „e két évtizeden át jóformán minden szellemi fejlődés – beleértve világnézeti és politikai mozgalmat is”.⁸ A széthullás belső okait keresve határozottan szembefordul az előző korszak „liberalizmus”-ával, amiért a tönk szélére sodorta az országot, megakadályozta, hogy a magyarság élni tudjon a kiegyezés által nyújtott nagyszerű lehetőséggel. A cél, Németh László szavaival: leszámolni a romlásba vivő liberális kurucsággal, „a magyar természet nagyobb felével”.⁹

A korábbi évszázadok megítélése gyökeresen megváltozik, Bocskai hivatkozási pont marad, csakhogy immár az elvetendő „függetlenségi” hagyomány képviselője. Szekfű felismeri ennek mozgósító erejét, ám megretten tőle, úgy véli, csakis forradalmi izgatásra, felszínes magyarkodásra használható. Mivel szerinte ez vezetett a közelmúlt tragédiáihoz, teljes mértékben elutasítja azt, mint ami gyengítette a Habsburg uralmat. A 19. század sajátos hanyatlástörténetében a kiegyezés a legfőbb pozitívum: „Ausztriával történt egybeházasíttatásunk óta állami függetlenségünk soha nem volt oly reális és biztos, mint a kiegyezési törvény folytán. Deák bölcs méltányossága jobban biztosítja azt, mint győzelmes szabadságharcaink, Bocskai és Bethlen támadásai.”¹⁰

Nem csupán saját korábbi munkájához képest feltűnő a változás: az előző korszakban sokan a kiegyező fejedelmet méltatták, Deák elődeként jelent meg, Szekfű elsősorban „támadó”-ként tekint rá, a haza bölcsével szembeállítva vonultatja fel. Miközben kárhoztatja a Thaly Kálmán neve által fémjelzett „függetlenségi” felfogást, elfogadja és átveszi annak egyoldalú értékelését. Nem követi mestereit, az őt az egyetemi tanárságra ajánló Marczali és Angyal Dávidot, vagy az általa nagyra becsült Károlyi Árpádot, akivel Bécsben közeli ismeretségbe került. Ők Bocskai lojalitását is hangoztatják. Bírálnak akár a fejedelmek aktuálpolitikai célok érdekében való felhasználását – ő viszont nem fordul a szabadságharcos hagyomány kisajátítása ellen (ahogyan például Ady tette), szimbolikus alakokként ábrázolja őket, mintha támadásaik egyformák lettek volna.

A kiegyezéssel szembeforduló ábrándokat kergetnek, irreális ellenzékiességük természetlen, káros, így lesz „szerves” következménye 48–49-nek, majd a 67 utáni függetlenségi politikának 1918–19 és Trianon. A mű első sorban a 19. századi liberalizmust hibáztatja, ám mivel a kurucos-függetlenségi ellenzék gyakran hivatkozott a „szabadságharcos” erélyi fejedelmekre, őket is felvonultatja. „48 megmaradt a magyar függetlenség gyűjtölenséjének, mely magában egyesíti Bocskai és Bethlent Rákóczin át Kossuthig minden nemzeti hősünk fogalmát, magában foglalja a teljes nemzeti függetlenséget, az Ausztria nyomásától megszabadult nemzeti autonómiát és mindazon szenvedélyeket, melyek Bécs százados nyomása alatt bennük kifejlődve végül kurucos németgyűlöletben érték el tetőpontjukat.”¹¹ Németh találóan mutat rá: Szekfű „a szűk 1919-es liberalizmushoz csinál egy igen tágat... Afféle praeliberalizmus volt, ha jól meggondoljuk, már Erdély és a kurucság is.”¹² A fejedelem egydimenziós marad, csak hogy most már az elítélendő liberális „ősök” egyike, akik Kossuth szabadságharcát és az első világháború utáni bukást vetítik előre.

Ezt követően Erdély megítélése is gyökeresen megváltozik: szó sincs már belső függetlenségről, a „magyar nemzeti gondolat” védelméről, különállása „nem nevezhető autarkciónak, legfeljebb a török szuzeraintól engedett autonómiának... autarkája még Bethlen Gábor uralkodása alatt is csak posztulátum, nem pedig valóság volt... az erdélyi autonómia... árnyékfogalom... Bethlen Gábor uralmát megelőzőleg és a 16. század folyamán is.”¹³ Egy gyenge és kiszolgáltatott ország képe bontakozik ki e sorokból, pedig néhány éve éppen függetlenségét, erejét emelte ki, amikor „a török uralom alatt is lényegileg önálló életet élt” és képes volt megőrizni a magyar államiság folytonosságát.

Bocskai előzőleg a vallásszabadság védelmezője, 1923-ban is úgy látja, a bécsi béke a „vallásszabadságról”¹⁴ rendelkezett. Fő művében, a *Magyar történetben*, valamint több cikkében viszont tagadja a tolerancia meglétét, ami egy modern fogalom visszavetítése, a többnyire szegény származású prédikátorok „súlyosan érezték a határokat, melyeket működésük elé egy-egy katolikus földesúr von, aki az alatta élő falvakat is katolikus hitben tarthatja”. A hajdúk és prédikátorok nem voltak „az egyének lelkiismereti szabadságának szószólói”, nem igaz, hogy századokkal megelőzték volna korukat!¹⁵

E szemlélet jegyében írja meg a korszak reprezentatív történeti összefoglalása, a *Magyar történet* számos kötetét.

Az 1930-as évek második felében újabb fordulatra kerül sor értékelésében. Hitler hatalomra kerülése, majd a háború felé való sodródás nagy hatással vannak publicisztikai és történetírói tevékenységére, az addig uralkodó német orientációja visszaszorul, a változó körülményekhez alkalmazkodva, úgy tűnik, jobban megértette azokat a történelmi személyiségeket, akik viharos körülmények közt, két nagyhatalom szorításában igyekeztek megteremteni a magyar politika mozgásterét. Akiket korábban keletieknek, kismagyaroknak minősített, más történelmi helyzetből egészen másnak mutatkoznak.

Amikor 1939-ben, az általa szerkesztett nevezetes *Mi a magyar?* tanulmánykötetben a magyar jellemről ír, a korábban lebecsült fejedelemség történetének három kiemelkedő alakját választja mintának, ők azok a „nagy politikai tehetségek, akik a hazai föld primer szeretetéből éveket és évtizedeket átdolgoztak a szétszakadt ország egyesítésére.” „Három nemzedék három nagy magyarja” közül az utolsó Bocskai („elődjei” Fráter György és Báthory István). Korábban rokonszenve egyértelműen azoké, akik mindvégig kitartottak a „nyugati” irányzat mellett, Bocskait megosztó személyiségként mutatja be, most már úgy látja, legfőbb célja az ország egységének megvalósítása, amelynek érdekében előbb „a németet” választotta, utóbb „a török szövetségese lett”. Benne a magyar machiavellista politikus rajzát alkotja meg: „A törökhöz állva nem melegegett vele össze;

azt kell hinnünk, hogy a haza boldogulásának akadályozóit, törököt és németet, sem nem szerette, sem nem gyűlölte. Mindegyiket hidegen nézte és nyugodtan mérlegelte hatalmi eszközeiket és módszereiket.” A fejedelem ismét „a protestáns vallásszabadságnak Európaszerte ismert kálvinista harcosa”¹⁶

Ekkoriban keletkezett egy hosszabb összefoglaló munkája Magyarország 1606 utáni történelméről, mely akkor nem jelent meg. Ebben sincs szó Erdély elszakításáról, az egységes nemzeti lélek szétfoslásáról, a bécsi megbékéléssel „a magyar rendi állam visszanyerte függetlenségének nagy részét, melyet a 16. század folyamán lassanként elveszített, s magyar nemzeti törekvéseiben, Bocskai akarata szerint, az újonnan berendezett Erdélyi Fejedelemségre támaszkodhatott.” A bécsi béke jelentőségének elismerését mi sem jelzi jobban, mint annak elnevezése: „1606-iki alkotmánytörvények”. Visszatér az 1920 előtti értékeléséhez, Erdély mindig készen áll „a királyságbeli magyarok alkotmányos és vallásszabadságának védelmére”, ezzel megvalósítja a Bocskai által kijelölt szerepet – azt, amit éppen ő minősített néhány éve idealisztikusnak – „valóban a magyar faj védőbástyája lehetett a két ellenséggel, törökkel és némettel szemben.” A fejedelemség függetlenségének célja az államon kívül feküdt: „a királyságbeli magyarság életfeladatait” kellett beteljesítenie, a Portával való jó viszonya „eltávoztatta a magyar-török háború veszélyét is”¹⁷

Eörös Vilmos, ugyancsak a Valóságban úgy véli, Szekfű nézeteiben valójában nem állt be lényeges fordulat az 1930-as években, azok „kontinuusnak” tekinthetők, ugyanazok a kérdések foglalkoztatták, mint korábban.¹⁸ Csakhogy azokra időnként eltérő válaszokat adott. Ez részben érthető, hiszen különböző történelmi helyzetekben, más nézőpontból más arcát fordítja felénk a múlt, ám kétségtelenül zavaró, és megakadályoz abban, hogy egyértelműen megragadjuk álláspontját. Mit tarthatunk „Szekfű-féle” felfogásnak pl. Bocskai fejedelemségének megítélése kapcsán?

(A Magyar történet Bocskai portréjának ellentmondásai) A fentiekben ismertetett két fordulat elsősorban „külső”, politikai fejlemények következménye, ám jól kivehető belső vívódása, fő művében meglepően ambivalens, ugyanakkor kétségtelenül izgalmas, és minden korábbinál összetettebb Bocskai-kép tárul elénk.

Elmarasztalja a fejedelmet, amiért a „törökbarát koncepció” nyomán a magyarság elszakadt „kétszáz esztendőös törökverő múltjától, megpróbálta az ősi ellent saját céljai szolgálatában felhasználni... lelkében nem ég többé a pogány elleni küzdelem zsarát-noka.” Egyértelműen állást foglal: „A keleti magyar, Erdély fejedelmeinek példáját követve, kezdett megnyugodni a török uralomban, s közömbösen vette tudomásul, hogy Budavárában és Dobó István várában török basa székel, valamint hogy Erdély is Konstantinápolynak van immár sokkal állandóbban alávetve, mint még Bocskai előtt.” A zsitvatoroki békével „hirtelen és váratlanul” kiszorul „a történet homlokteréből a török kérdés, mely az elmúlt századnak mindennél hatalmasabb központi élménye volt”.

A Porta védnöksége alatt létező Erdély függetlensége az oszmán uralom állandósulását jelentette, „a magyarság beláthatatlan időkre lemondani kényszerül ősi területe visszaszerzéséről, három nemzedék erőfeszítéseinek tárgyáról.” Éles szavakkal ítéli el a fejedelemséget, amely ekkor, vagyis 17. századi „megalakulásakor jó hazafiak, katolikusok és protestánsok előtt azon tál lencsének tűnt fel, melyért el akarják adni az ősök örökségét.” Bocskai Erdély megerősítésével „szükségszerűleg megsemmisíti azon reménységeket, melyek a mohácsi vész óta lefolyt nyolcvan esztendő alatt soha nem aludtak ki végképpen a hazafiak lelkében, azon reménységeket, melyek megvalósításáért immár három generáció dobta oda áldozatul életét a naponkénti török küzdelemnek.”

Emelkedett mondataival őt teszi felelőssé a hosszú háború eredménytelenségéért:¹⁹ „épp akkor szerzett barátot a törökben, mikor az fegyveres ellenségnek nem is volt már félelmes. A tizenöt éves háború végkép felőrölte a török hadi erőt, mely az évtizedes perzsa hadjáratokban is erősen megfogyatkozott.”²⁰

Saját korábbi szintéziséhez képest hatalmas a változás: Erdély a 16. században „csak szükségalakulat”, létrejött „a nemzettest csonkulását... a természetellenesen, erőszakkal leszakított tagok reflexmozgását, tengődését jelentette”. A trianoni trauma tagadhatatlanul befolyásolta őt: „a kettéválás nem „magyar nemzeti szükséglet: hatalmi szónak, külpolitikai kényszernek lett az eredménye, s e tekintetben a szultáni parancs, mely nem tűrte, nem tűrhette a keleti és nyugati magyarság egyesülését, az európai történetben szinte példátlan erőszakot konstituált, melyhez hasonlóra csak a világháború utáni békediktátumok mertek vetemedni.” A török hódítás következményeként „éppen úgy erőszakcsinálta, fenyegetésalkotta állam, akárcsak a német birodalomtól eltiltott osztrák alakulat. Ha lehet, még inkább az, mert jóformán alig rendelkezett a külön államiság előzményeivel.”

Idegenkedve tekint a formálódó fejedelemségre, tényleges függetlenségét a bécsi békétől számítja, megfélelkezve annak Bocskai előtti teljesítményéről. A Fráter György által bevezetett intézmények „nem képviselheték többé a régi magyar állami hagyományokat”, vele szemben „a tradíciót, az ősivel való összefüggést, a nyugati fél tartotta fenn, az, amely egyúttal, idegen eredetű király alatt, idegen tartományokkal szoros összefüggésben, az európai hatásnak is sokkal inkább ki volt téve. A régi tőből ez a nyugati állam az új hajtás, mely újra törzssé izmosodik, minden más életforma, még az erdélyi is, mellette csak esetleges, időleges mellék-hajtás, mely nem önmagának, hanem külső körülményeknek köszöni létét.” Erdély már nem a nemzeti és vallásszabadság, a modern Magyarország bölcsője, a nyugati országrész az állami folytonosság letéteményese.²¹

Németh Lászlót meghökkenti a változás: „az Erdélyről olvasottaknál azonban meg kell dörzsölni a szemünket”, mindaz, amit *A magyar állam életrajzában* írt a fejedelemségről, „tökéletesen ellentéte annak, amit a *Magyar történetben* és *Bethlen Gáborában* állít.”²²

A fejedelem nevezetes Erdély-konceptiója „a magyar nemzeti politika szempontjából... kétségtelenül megalkuvást, a viszonyok előtt meghajlást jelentett”, hiszen „teljesen födte a török álláspontot, melyet Szolimán fejezett ki először, nem engedte meg semmi áron, hogy a kettős királyválasztás következményei elsimuljanak, és a kettészakadt ország ismét egy fő alatt egyesüljön.” Ekkor „Európa védbástyájának százados őrei az ősi ellenséggel együtt, nem mint szegény, alávetett, hódoló kis vazallusok, mint még Zápolyai János, hanem jól felfegyverzett harcosok, egyenrangú szövetségesek indulnak keresztény, magyar vár ostromára.”²³

Mindezek mellett ott vannak az elismerő gondolatok: Bocskai „egy fejfel” kimagaslik kortársai közül, „belső kormányban és hadvezetésben idegen gyámkodástól függetlenül, vezető, rendelkező, első szerepet” tölt be. Miután annyit tett Erdélynek a királyi országrészhez való visszatérése érdekében, kénytelen levonni a megfelelő következtetéseket, kiábrándul a nyugati koncepcióból, „a Habsburgi Magyarország első nagy realistájává” válik, akit „rendkívüli realiztikus érzék” jellemez.²⁴

Csak úgy sorjáznak a dicsérő jelzők: „a kezdődő század legvilágosabb fejű, legbiztosabb politikai érzetű magyarja”, „hatalmas reális érzékkel” bír, „nagy realista”, a „dolgot ömagát néző, bismarcki magyar”, ezért „magasabbrendű államférfi”. A fejedelemség alatta már „nem a régi... Basta alatt meghúzódó, Báthory Zsigmond és oláh vajdák előtt annyiszor alázkodó kis Erdélyország, nem a három nemzet laza, anorganikus konglomeratuma”. Hosszú távú megoldást keres, amely „nem máról holnapra, hanem hosszú évtizedekre biztosíthatja” a stabilitást, és sikerül olyat találnia, amely „saját erejéből is meg tudott

állani lábán, sőt még Bethlen korában, eredeti feladatain túlmenően is használható volt”.²⁵ Mindez kiváltja, az őt máskülönbben határozottan bíráló Németh elismerését: „Kemény Zsigmond is alig írhatott volna jobbat a Bocskai-féle magyar realistákról, mint ő.”²⁶

A kettősség különösen ott feltűnő, ahol Bocskait ismét jelképes alakként szerepelteti: Kelet és Nyugat szembenállását igyekszik minél szemléletesebbé tenni, ragaszkodik korábbi beállításhoz, ezért kiterjedt levelezésük alapján a fejedelem és főtanácsosa, Illésházy István kapcsolatára irányítja a figyelmet, kettejükben két, látszólag kibékíthetetlen világot mutat be. Nagyformátumú személyiségekről van szó: a majdani nádor „a mozgalom ügyét országos és középeurópai magaslatra emelte, pozitív eredményhez juttatta”, a bécsi béke közös sikerük: „ez a két magyar nagyúr, akik birtokaik elvétele miatt fordultak el a Habsburg-háztól, most visszatérve megpróbálják az utolsó század minden konfliktusát rendezni, minden problémájának méregfogát kihúzni.”

„A nagy ellentétet Nyugat és Kelet vonzóereje okozta... a nyugati magyar és a vele szembe fordult erdélyi-tiszai lélek ekkor jelentkezik Bocskai és Illésházy lelkében, akik így előreformált szimbólumai a század egész fejlődésének.” Dualisztikus látásmódja kétségtelenül szerepet játszott abban, hogy „mély szakadék”-ot vél felfedezni köztük, „melynek egyik partján a nyugati, Habsburgi Magyarország, a másikon a Nyugat felé felfegyverzett Erdély fog állani a 17. század következő évtizedeiben”.

Illésházy több alkalommal ajánlotta Bocskainak Erdély különállásának megerősítését, majd néhány alkalommal bírálta Erdély „elszakításáért”, később elfogadta a különállás szükségességét. Más téren is valójában a fejedelem politikáját folytatta, Szekfű azonban a különbségre helyezi a hangsúlyt: míg Bocskai számára Erdély nemzet- és alkotmányvédő feladatokat lát el az idegen elnyomás ellenében, Illésházynek szükséges rossz, a földrajzi helyzet következménye, léte megakadályozza egy újabb háború kitörését, függetlenségébe bele kell törődniük a török uralom hanyatlásáig.²⁷

Neheztelését elsősorban az egység megszűnte váltotta ki, a *Magyar történet* általa írt kötetiben, monográfusa szerint tulajdonképpen „az államterület és a magyar politikáló osztály értékrendje kettészakadásának a történetét mondja el.”²⁸ Szekfű úgy véli, létezett egy középkori „egységes nemzeti lélek”, amelyet a Bocskai felkelésében előtörő ellentétek „foszlányokra készülnék szagatni.” Erdély az ő elgondolásában, utódai által megvalósítva lesz „valóságos, öncélú állam, mely most már nemcsak északi és nyugati hatalmakkal, de az anyaországgal is egyenrangúnak tartja magát.” A bihari nagyúr „példátlan politikai sikere volt, hogy az egész nyugati Magyarország ellenzésével szemben kiharcolta Erdélynek a magyar királyságtól való függetlenségét”. Terminológiájának megfelelően Bocskai koncepciója nem más, mint „kis Magyarország” létrehozása, ami „kiszorítandó volt a lelkekből Nagymagyarország őseitől örökölt képét, mit eddig még minden magyar öröknek, a magyar faj egyetlen lehető területi életformájának tartott”. Másutt viszont arról ír, hogy Bocskai „Erdéllyel a magyarországi magyarságot akarta fenntartani”, a fejedelemiség Bethlen idején válik öncéllá, annak „kialakítása önmagában is nagy és hasznos munka, tekintet nélkül arra, hogy a királyságbeli magyaroknak hasznára lesz-e vagy sem.”²⁹

Monostori szerint Szekfű „árnyalt válaszokat” adott a kismagyar–nagymagyar kérdésre, magam sokkal inkább Németh Lászlóval értek egyet: „senki úgy bele nem ragadt a kuruc-labanc kátyúba, mint ő. Valóságos lélektani rejtély, hogy egy ilyen nagy képzettségű és nagy anyagú író, hogy tud kétezer oldalon át ebben a most már igazán fölülmultható antinomiában újra és újra alámerülni.”³⁰

A „kuruc” mellett időnként a „nagymagyar” Bocskai alakja bukkan fel, meglepő a kettősség a „koronás fejedelem” értékelésében. „Szabadsághősnek” tartja, Kossuth elődének, ám rögtön szembeállítja vele, „nem volt az a szerencsés természet... aki lelkesedésében

nem látva a valóság veszélyeit, bátran haladt az úton, melyről a szabadság ideája intett neki.” Dicséri, amiért új koncepció megvalósítására törekszik, hosszú távra szeretné a magyarság jövőjét biztosítani, ő az első, akinek a fejében megszületik a két birodalom egyensúlyozásának gondolata. Míg Fráter György és Bethlen Gábor a két szomszédos birodalom egymás elleni kijátszásával, azok kihasználásával kísérleteztek több-kevesebb sikerrel, Bocskai „komolyan állandónak hitte a viszonyt, melyet a két fél közt volt megalapítandó”. Tartós megoldást akar, olyat, amely egyaránt elfogadható a feleknek, és amely lehetővé teszi a béke helyreállítását. Harcának célja nem a győzelem, akárcsak Deák, „békességet... állandó nyugalmat akar elérni... nem folytonos feltámadást, minőket zseniális utóda, Bethlen Gábor, rendezett: Bocskai eredeti koncepciója mindörökké ki akarta zárni a polgárháború lehetőségét.” Bethlen és I. Rákóczi György támadásai „nem az ő gondolkörében gyökereztek”.³¹

Itt képes megragadni a jeles erdélyi államférfiak politikája közti egyik fő különbséget. Annál meglepőbb, amikor a *Három nemzedék*hez hasonlóan ismét Deákkal szemben, támadóként sorakoztatja fel, azok mellett, akiktől korábban megkülönböztette! „Deák és Ferenc József műve a nemzeti szuverenitást és autarkitát sokkal inkább biztosítja, mint 1526 óta bármely törvényünk, vagy akár Bocskai, Bethlen, Rákóczy György és Ferenc támadásai.”³²

Tudja, szükség volt egy olyan személyiségre, aki képes a törökhöz közeledni, tisztában van vele, mennyit tett Bocskai a Habsburgokkal való kiegyezés érdekében, reálpolitikát folytatott, hosszútávon működőképes koncepciót alkotott. Mindezek dacára nem tud szabadulni saját megosztó szemléletétől, Trianon utáni rögeszméjétől, mellyel korának politikai történéseit, a Monarchia és a történelmi Magyarország szétesésének vélt és valós okait vetíti vissza a múltba, ahol az Erdélyi Fejedelemség pusztája léte a keresztény erők, a magyarság gyöngítését jelenti. Ezért lesz Bocskai fordulata végzetes lépés, amely hasadást idézett elő az addig egységes „magyar nemzeti lélek”-ben. Az 1920-as évek Magyarországból olyan követelményrendszert állít a 16–17. századi Erdély elé, amelyet az nyilván képtelen teljesíteni. Benda Kálmán visszaemlékezése szerint, tanára „átmeneti jelenségnek, epizódnak” tartotta Bocskai fejedelemségét, azzal szemben a királyság hordozta a magyar történelem alakulását. „Még az is lehetséges – mondotta –, hogy Bocskai fölkelése, a magyaroknak Bécs ellen a török hatalommal való megegyezése kitolta az ország oszmán hódoltság alóli felszabadításának idejét.”³³

Őt teszi felelőssé az erős fejedelemség megteremtéséért, amellyel megosztja a magyarságot és ellehetetleníti az eredményes törökellenes harcot, néhány sorral odébb már az egységre törekvő politikust csodálhatjuk benne, aki Illésháznak semmit sem köt annyira lelkére, mint „a magyar nemzetségnek örökösön való megegyesését”, amit noha „mindenik császár bánni fog, de minékünk ez a fundamentoma megmaradásunknak, hogy egyik magyart az másikkal ne rágassák, ételessék...” Szekfű szerint, Bocskai közvetlen utódai nem vesznek tudomást az erdélyi nemzetvédelemről, szintézisében egy fejezet címe: *Erdély Bocskai végrendelete ellen*.

Találunk olyan helyet, ahol egyszerre sikerül bemutatnia a bomlasztó és bölcs Bocskait: „nem alkotott ideális koncepciót, mely a magyarság életében haladást, nagyobb energia-fejlesztést jelentett volna, de ő volt az egyetlen, aki a valóság talajára állva lemondott az akkor elérhetetlenről és megalkotta azt, ami az adott helyzetben és sokáig utána, egyedül volt elérhető. Az erdélyi koncepció lemondás Nagymagyarországról, visszavonulás, de ezt senki sem vethette Bocskai szemére, aki akkor az egyedüli alkotó magyar volt.”³⁴

Zavaró kettősség ez: mintha megvalósíthatatlan célokat kérne számon tőle, mintha szemére vetné, amiért „a valóság talaján állt”. Ítéletét saját korának eseményei magyarázzák: előbb a hangzatos jelszavakat puffogtató, Erdélyt idealizáló függetlenségi politikával való

szembenállása, majd a fájdalmas Trianon-trauma, amely a múltbeli különválást is érthetlenné, és elfogadhatatlanná teszi. Bár tudja, hogy „az egyedül elérhető” lehetőségről volt szó, károsnak tartja a keleti, kismagyar politikát, amely megosztja a magyarságot.

Mínta Szekfűben a történész és az ideológus viaskodna.³⁵ A történész keresi az „igazságot”,³⁶ az ideológus megtalálta azt, az előbbi megértésre törekszik és elsősorban kérdéseket tesz fel, az utóbbi válaszokat, „útmutatást” ad, hősokeket és felelősöket nevez meg. A *Magyar történetet* elsősorban szakmunkának tartják, ám ennek oldalain is jól érzékelhető a kettősség.³⁷ A realista Szekfű tudja, hogy az oszmán hódítás korában a keleti befolyást el kell fogadni, dicséri Bocskait, aki képes hosszú távon működőképes megoldást találni. A romantikus Szekfűt érzelmei irányítják, nem tud ebbe beletörődni, elítéli a fejedelmet, amiért fellépése nyomán háttérbe szorult az ősellenséggel szembeni harc. A történész nagyra tartja a realpolitikust, Deák elődjét, az ideológus, a politika hősokeket kisajátító igyekezete nyomán a lázadót, a keleti magyarság jelképes alakját látja benne, aki letér a nyugati szövetség egyedül üdvözítő útjáról, és tulajdonképpen Kossuth fellépését előlegezi meg. Jellemző a *Magyar történet* Bocskai-fejezetének záró képe: „A magyarság két, egymás ellen fordult szervezetben indul neki az új századnak.”³⁸

Végeredményben nem tud szabadulni a kettősségtől, a szembenállás képzetétől, így továbbra sem világos, hogy mi a „Szekfű-féle felfogás”?

(*A 19. századi történetírás eredményeinek átvétele*) Miközben elavultnak minősíti a korábbi történetírást, valójában sok téren annak eredményeit közvetíti. Ha számba vesszük, mit értékel az utókor Szekfű Bocskai-képéből, nem sok sajátosságot találunk.

Monostori felhossa, hogy a bihari nagyúr támadása jogos. Ezt Horváth Mihály reformkori fellépése óta hangoztatják a történészek, általánosan elterjedt nézetük szerint a felkelés oka Rudolf téves politikája, és a kassai főkapitány, Belgiojoso támadása, nemzeti reakcióról van szó, Szekfű is ilyenként mutatja be.

A 19. század közepétől hangsúlyos a kiegyező, lojális fejedelem képe, ami uralkodó marad az egész korszakban, néhányan Deákkal állítják párhuzamba. A magyar történetudomány kiválóságai számára természetes a kuruc-labanc ellentétben való felülemelkedés.

A Monostori által emlegetett Bocskai-féle egyensúlypolitikát Szekfű előtt többen méltatták. Tanárky Gedeonnál „nyugat és kelet közti súlygyen fenntartásának politikája biztosította” a felkelés sikerét. Szilágyi Sándor hasonlóképpen jellemzi politikáját: „kivívni Erdély szuverenitását a török és német ellenében mennél többet, de egyikkel sem semmisíteni meg teljesen az összeköttetést, hanem fenntartani az egyensúlyt e két között: oda emelni Erdély hatalmi állását, hogy békében szavát, háborúban kardját ő vethesse döntőleg a mérlegbe.” Az ő érdeméből, „mint állam állott szemben Erdély két nagyhatalommal”. A fejedelemség hivatása a két birodalom közti egyensúly fenntartása.³⁹ Szekfűnél Bocskai az első, akinek a fejében megszületik e gondolat: „a két hatalmas szomszédot egyensúlyba akarja hozni, hogy ne feküdhessek többé rá ormótlan erejével a megmaradt kis magyarságra.”

Várkonyi és Nagy László dicsérik realista fejedelem-képét, amit viszont már egykori levéltári felettesénél, az általa Bocskai történetírójaként számon tartott Károlyi Árpádnál megtalálunk: „reális politikát” követett, békére törekedett, józan fejjel megvalósítható célokat tűzött ki maga elé, nem kergetett „lidércfényű ábrándokat”, „reális gondolkodású agyába” azok „sohasem férközhettek be”.⁴⁰

Monostori, csakúgy, mint Nagy, kiemeli, hogy Szekfű szerint Bocskai jelentősége meghaladja Bethlen Gáborét, hiszen nem akart polgárháborút kirobbantani. A Szekfű által nagyra tartott Andrássy Gyula korábban jóval részletesebben sorolja a kettejük közti

hasonlóságokat és különbségeket, így például nála Bocskai harca önvédelmi, Bethlen kezdetől támadó fél, az előbbi bár felhasználja a törököt, valójában a nyugati szövetség híve, az utóbbi „inkább a török szövetség barátja.” Bocskai meg akarja törni a zsamok-ságot, nem akarja felbontani a kapcsolatokat, vele szemben Bethlen el akarja szakítani az országot azért, hogy „Szent István koronáját a szultán védelme mellett a maga számára megszerezze”. Bethlen be akar avatkozni az európai harcokba.⁴¹

Az általa oly gyakran és megragadóan alkalmazott kelet–nyugat szembeállítását is elődeitől vette át, például Bocsor Istvántól, akinek összefoglaló munkájában ez a ket-tösség határozza meg az ország történelmét,⁴² vagy Tanárktyól, aki a *Nyugati hatás* és a *Keleti hatás* c. fejezetekben vázolja a török hódítás előtti időszak történéseit. Elsősorban Andrassy hathatott rá, az ő kiegészéről megjelent munkájának⁴³ példányában számos ezzel kapcsolatos gondolatot aláhúzott.⁴⁴

Másban is követi az elődöket: az akadémikus Fraknoi, és a mára az ismeretlenség homályába tűnt Kókai Kun Béla egyazon évben, több mint félszázaddal a *Magyar törté-net* megjelenése előtt, saját összefoglalásaikban a magyarság megosztásával vádolják a fejlődést.⁴⁵ Bocsor és Acsády Ignác hozzá hasonlóan a törökhöz való csatlakozás miatt keseregnek.⁴⁶ Andrassy a törökellenes harc elhanyagolását fájtalja, és úgy látja, hogy a nemzet lelkében történt változás,⁴⁷ a fiatalon elhunyt Szalay József, valamint Károlyi Árpád a fejedelem Machiavellihez való hasonlóságát veti fel.⁴⁸

Többen (Szalay László, Fraknoi, Károlyi, Beöthy Zsolt) szólnak korábban a Bocskai–Illésházy ellentétről, Andrassy-nál például Illésházy csakúgy, mint az őt a nádori tisztségben követő Thurzó György, „a labancok javából való. A királlyal való egyetértésben látja mind a kettő a nemzet nagy érdekét.”⁴⁹ A sort még folytathatnánk, hiszen ugyanúgy a békére törekvő fejedelem alakját emelték ki, aki véget akar vetni az elhúzódó és kilátástalanná váló hábo-rúnak, vagy méltányolják, amiért megpróbálkozott a hajdúk bekapcsolásával a rendek közé.

Monostori idézi Pálffy-t, akinél Szekfű a források tanulmányozása, és „sokesztendei bécsi levéltári kutatást követően jutott arra a következtetésre, hogy a Habsburgok magyarorszá-gi berendezkedését nem lehet sematikusán elítélni. A magyar történelmet a közép-európai hatalmi viszonyok keretében vizsgálva úgy vélte, a Habsburgok a Magyar Királyság tö-rökellenes védelmében a magyar nagybirtokos arisztokratákkal együtt alapvető szerepet játszottak.”⁵⁰ Az elődök természetesen jól tudták, hogy nem lehet egyoldalúan elítélni a Habsburgokat, felismerték a nyugati segítség fontosságát, azt, hogy Mohács után a Porta hódító szándékai ellenében a királyság rendjei csakis az erős Habsburg Birodalom támogatásában reménykedhettek. Andrassy-nak nem volt szüksége sokesztendei levéltári kutatásra ahhoz, hogy belássa mindezt. Hosszasan ír a nyugati (és keleti) szövetség elő-nyeiről, amikor arra a kérdésre keresi a választ, melyik út volt a helyes? Következtése szerint „a török szövetség politikája teljesen téves”,⁵¹ a magyarságnak a Nyugat mellett kellett síkra szállnia, „azon irány mellett, amellyel múltja és jövője elválaszthatatlanul ösz-sze volt kötve, amelynek érdekében már annyi dicsőséget szerzett, amelynek köszönhet-e szellemi tőkéje java részét, s amelynek győzelmét szíve mélyében minden magyar ember kívánta is.” Egyértelműen Szekfű későbbi „nagymagyar”-jainak dicséretét zengi, akik a Habsburg-szövetség mellett döntöttek, ezért „az utókor elismerése megilleti őket”. Erdély keleti szövetsége a 16. században káros a magyarságra és a kereszténységre nézve. Azt is tudja, hogy a királyi országgrész képtelen magát megvédeni a töröktől, ezért rászorul a birodalmi segélyre: a 16. században „a Habsburgok nem magyar tartományai többet fizetnek a közös harc céljára, mint mi”⁵²

A Monostori által felhozott további történeti témákban (Rákóczi-szabadságharc,⁵³ 18. század,⁵⁴ kiegészés⁵⁵) Szekfű álláspontjának szintén vannak 19. századi előzményei.

Mi lenne hát a „Szekfű-féle” felfogás?

Természetesen nem mondhatjuk, hogy Szekfű csupán átvette az őt megelőző történetész-nemzedékek eredményeit, ám eredetisége, példátlan népszerűsége és máig tartó hatása talán nem feltétlenül csak történetíróként megfogalmazott új felismeréseinek köszönhető. Különleges értelmezési kerete, kiváló stílusa, jellegzetes problémaközpontú megközelítése, nagyszerű szintézis-teremtő képessége, az általa többé-kevésbé következetesen alkalmazott nézőpont, az egyes korszakok megkülönböztetésére használt elnevezései, a kor „lelkének” megragadására tett kísérletei, a történelmi személyiségek alapos lélekrajza, a segédtudományok eredményeinek használata egy minden korábbinál egységesebb, sokrétűbb és „gazabbnak” tűnő összefoglaló megalkotását tette lehetővé.

A *Magyar történettel* ő lett „a Nagy Historikus”.⁵⁶ Az eseménytörténettel alig törődve az egyes korszakok legfontosabb problémáit igyekezett megragadni, az akkori embereket foglalkoztató dilemmákról, a korszakleírásról olvashatunk nála, ezzel átélhető történeté válik a történelem. Mindeközben saját korának gyötrő sorskérdései is fel-felbukkannak a műben.⁵⁷ Dualisztikus szemléletmódjával elmélyítette az ellentéteket, gyakran sarkos megfogalmazásaival látszólag könnyen érthetővé, egyszerűvé vált a múlt. Ismételjük meg: Bocskai (kényszerűségből bár, de) a török szövetséget választotta, így benne jelentkezik elsőként az „erdélyi-tiszai lélek”, megosztja a magyarságot, fellépésével megszűnik a „törökellenes egységfront”, a magyarság elszakad „kétszáz esztendő törökverő múltjától... lelkében nem ég többé a pogány elleni küzdelem zsarátnoka”. Erdély nem más, mint „azon tál lencse... melyért el akarják adni az ősök örökségét”, létrehozásával Bocskai megteremtette Kismagyarországot, amelynek létrehozása „kiszorítandó volt a lelkekből Nagymagyarország ősöktől örökölt képét, mit eddig még minden magyar öröknek, a magyar faj egyetlen lehető területi életformájának tartott.” Tudjuk, Szekfű hatni akart, szuggesztív erejű sorai az ideológus szenvedélyességét tükrözik, és biztos támpontokat nyújtanak az érdeklődőknek, ugyanakkor a műben kevésbé látványosan bár, de jelen van a historikus is, aki összességében a fentínél jóval árnyaltabb képet nyújt.

(Az „*akadémiai tízkötetes*” véleménye) Monostori szerint, a magyar történetírás az 1960-as évektől a „Szekfű-féle felfogás” nyomán, őt felelevenítve lépett túl a második világháború után elterjedt egyoldalú, torz beállításon. Az alábbiakban röviden összevetem a 20. század második felének reprezentatív összefoglalásával. A minket érdeklő kötet hosszas műhelymunka nyomán készült el, a történetírástársadalom jelentős részének véleményét tükrözi, és akkor jelent meg, amikor a politikai hatalom részéről korábban meglévő ideológiai elvárások már kevésbé éreztették hatásukat.

Monostori idézi Makkai Lászlót, aki ebben az összefoglalóban arról ír, hogy Bocskai szeme előtt nem a társadalom demokratizálása lebegett, amikor a hajdúságra támaszkodott „egyszerűen a magyar rendiség társadalmi bázisának mérsékelt kiszélesítésére törekedett”. Szekfűnél a fejedelem „rendkívüli realisztikus érzékének” köszönhetően a „hajdú-ellenzék nemcsak leszerelte, hanem a béke ügyén munkálkodó rendek közé is bekapcsolta... ezzel a megmerevültnek tartott rendiség egy új, demokratább taggal egészült ki.” Itt tehát éppen a „demokratizálásról” olvashatunk: „ezek a földetlen elemek most szolgáltak meg először magyar rendi gyűlésen, míg a korábbi országgyűlések mindnyájan a birtokosok gyülekezetei voltak, ahol az ügyeket kizárólag a földesurak szemével nézték.”⁵⁸

Ebben is követi az előző korszak szerzőit: Korábban Károlyi emeli ki egy új réteg megjelenését és tevékeny részvételét Bocskai gyűlésein.⁵⁹ Acsády mintha a reformkori jogkiterjesztés liberális elvét vetítené vissza: „az ország, sőt a saját érdeke is megkívánta,

hogy a tömegek befogadtassanak az alkotmány sáncaiba s az uralkodó osztályok ne csak új vérel frissíttessenek föl, hanem számbelileg is képessé tétessenek arra, hogy a nemesség túlsúlyát Magyarorszáiban fenntarthassák.⁶⁰

Szekfű a fenti sorokon kívül nem foglalozik a mozgalom társadalmi bázisával, az őt nagyra tartó Erős Vilmos értékelése szerint „historiográfiai koncepciójából alapvetően hiányoznak vagy másodlagosnak bizonyulnak a szociológiai, társadalomtörténeti elemek... viszolyog mindenféle tömegszerű, kollektív, az alacsonyabb társadalmi rétegekre építő jelenségtől.”⁶¹ Makkainál e kérdés sokkal fontosabb, úgy véli, a fejedelem „szélesebb társadalmi alapra támaszkodott, mint korábban bárki”, amivel „mintát teremtett”.⁶²

A legfontosabb hasonlóság Illésházy és Bocskai éles szembeállítása (ami már jóval Szekfű előtt foglalkoztatta a történészeket). Szekfű Kelet–Nyugat szimbolikus kettősségének jegyében ír viszonyukról, és egyértelmű rokonszenvvel beszél a majdani nádorról, Makkainál az nem csupán a későbbi udvarhű magyar arisztokrácia programját, a „labanc álláspontot” fejti ki, általa a „saját zsebét és hatalmát féltő” nagyúr is megszólal. Bírálja Szekfűt, amiért „a szabadságharc igazi hőségének a Habsburgokkal kiegyező Illésházty teszi meg, s Bocskainak a Károlyi által még dicső értelemben adott »turáni, brachykefal Machiavelli« jellemzését már a szüklátó, protestáns, »kismagyar« szemléletre alkalmazza.” Ő a genfi emlékművön mellette álló Cromwellel és Orániai Vilmostal hasonlítja össze.

Cáfolja Szekfűt a vallásügy fontosságáról: véleménye szerint a kálvini ellenállási jog meghatározó ideológiai szerepet játszott a mozgalom kirobbanásában, ennek hatására alakult ki a fegyveres felkelés gondolata, amely „meg sem fordult a nyugati lutheránus nemesek és a városi polgárok fejében”. Nehezményezi, hogy Szekfű nyomán Eckhart Ferenc és Révész Imre még ennek az ihletését is megtagadták a mozgalomtól, amelyet „mindenestől Werbőczy szellemében vívott rendi felkelésnek tekintettek”.

Szekfű sajátosan látja a bécsi megbékéléshez kért külföldi garanciák ügyét: amikor a magyar rendek az osztrák és cseh tartományokhoz fordultak, „nem vették, nem is vehették észre, hogy a *pragmatica sanctio* és a 67-es kiegyezés kölcsönös védelmét készítik elő oly eszközökkel, melyet magyar érdek akkor nem kívánt”. A magyar, német és cseh birtoktestek közti érintkezés „különösen Mátyás főherceg érdeke, aki e területekre támaszkodva készült Rudolf ellen fellépni”.⁶³ Makkainál viszont a konföderáció a központosító törekvések háttérbe szorulását, a protestáns vallásszabadság átmeneti érvényesülését és az Erdély-ellenes támadások visszafogását eredményezte, annak „rendi érdekeket szolgáló jellegét csak félremagyarázással lehet vitatni”. A lépés „a közép-kelet-európai országok rendi fejlődésében is fordulatot hozott”, míg korábban a Habsburg-országok rendjei külön-külön vívták harcukat a központi hatalommal, ekkor elsőként valósult meg köztük a közös uralkodó személyét megkerülő, közvetlen politikai kapcsolatfelvétel, és az egymás ügyeiben való érdekelttség.

Természetesen több kérdést (az előzményeket, a bécsi béke fontosságát stb.) hasonlóan látnak, ám azokban már a 19. században kialakult a szakmai konszenzus. Ha számba vesszük, hogy a fentiekben túl miben nyújt többet, miben lép túl Szekfűn az akadémiai tízkötetes, hosszú lajstromot kell készítenünk: nagy szerepet tulajdonít a mozgalom ideológiájának, méltatja a fejedelmi udvar szerepét, hosszasan taglalja a felkelés külpolitikai tájékozódását, nemzetközi kapcsolatait, hallunk annak európai visszhangjáról, egy nevezetes röpirat kapcsán propagandájáról. Szekfű a két birodalom közé szorult magyarság ügyeként tárgyalja az eseménysort. Makkai szerint a fejedelem elsőként használta a konföderáció fogalmát két ország (Erdély és Magyarország) szövetkezésének értelmében, és az egész magyar oligarchián belül egyedülálló pozitív érzelmi kapcsolata a hajdúsághoz és a székelységhez.⁶⁴

Mindezt számba véve Bocskai fejedelemségével kapcsolatban az akadémiai tízköteles inkább Szekfű ellenében foglal állást, és több téren jócskán meghaladta őt.

Monostori Szekfű Rákóczi-képe kapcsán elismeri, hogy az „többértelmű, több színű”, pályája során változott, ám mégis „megkerülhetetlen, s mivel többször módosította ide vonatkozó nézeteit, az utókor is ekként követi, hangsúlyait ekként helyezi el”. Ez utóbbi mondat meglep, hiszen arról ír, hogy Köpeczi Béla és Várkonyi Ágnes sokkal szélesebb összefüggésrendszert és komplexebb szemléletet jelenítettek meg.⁶⁵ Szekfű valóban megkerülhetetlen, ám számos tévesnek bizonyult, vagy saját maga által cáfolt megállapítása van, dualisztikus látásmódja időnként egyoldalú ítéletekre készítette. Ezeket gyakran nem követte a tudomány, hangsúlyait nem mindig oda, pl. a keleti–nyugati szembenállásra helyezi. Sajnos az általa elmélyített ellentét, a nála megjelenő sémák a történeti köztudatban maradandónak bizonyultak, azokat a leegyszerűsítésekre hajlamos mindenkori politika és publicisztika máig használja.

Mi tehát a „Szekfű-féle” felfogás, amely tovább él?

(*A 17. század a kompromisszumok százada*) Monostori szerint, Kosáry Domokos,⁶⁶ majd Pálffy Géza⁶⁷ Szekfű nyomdokán járnak, amikor a 17. századot, mint a szakítások és kompromisszumok évszázadát mutatják be. Pálffy meglepő módon „új értelmezés”-ként találja ezt, pedig volna kire hivatkoznia; nem elsősorban a Monostori által említett szerzőkre, hanem mindenekelőtt a dualista korszak historikusaira. Maga Szekfű is idézi Károlyi Árpádot, aki a bécsi békét az első kiegyezésnek tartotta.⁶⁸

Ha Bocskainál maradunk, ő egyszerre volt a korban Habsburgok ellen forduló szabadságharcos és bölcs mérsékeltől tanúságot tevő, békeszerző reálpolitikus, Kossuth vagy Deák előde. Harca az erőszakos központosítás, a törvénytelen lépésekkel szembeni jogos fellépés, miközben a tárgyalások és a bécsi béke a kiegyezés előzménye.

Már 1864–65-ben, a *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek*ben, az első magyar történeti szakfolyóiratban, a majdani jeles történész, a pályája kezdetén járó Fraknoi alapos, négyrészes tanulmányban tárgyalja a bécsi megbékélés létrejöttét. Az „hazánk újabb történetének egyik legfontosabb, korszakot képező momentuma. Hivatva a politikai pártoskodások által szétszaggatott, vallási villongások által emésztett országnak, állami és vallási viszonyainak végleges rendezésével visszaadni a békét és nyugalmat.” A Bocskai által elért béke „lejelőször kísérté meg a protestantizmusnak elterjedése és a Habsburg dinasztianak trónra jutása óta hazánkban jelentkező különféle pártoknak kibékítését; nem elnyomásuk, hanem igényeik elismerése és lehető kielégítése által; miután alapjául szolgált a 17. és 18. század utóbbi egyezkedéseinek, alapjául a régibb közjognak; nyitányul politikai és vallási történetünkben egy új időszaknak: többszörös fontossággal és érdekléssel bír reánk nézve.” Fraknoi a szabadságért vívott harcok mellett – és nem azok helyett! – megteremti a kiegyezések korszakát.⁶⁹

Tanárky Gedeon leírásában Bocskai úttörő kezdeményezésére első ízben került sor „a perszonális unió kötelékével fűzött nemzetek törvényszerű szövetkezésére.” Sajnálatosnak tartja, hogy a későbbiekben ez a szövetség nem erősödött meg, egyértelműen a küszöbön álló kiegyezésre, és annak ellenzőire utalva szögezi le: „a kölcsönös túlhajtások és félreértések miatt korunk sem képes felfogni ilyenmő szövetekezés előnyeinek horderejét.” Összefoglalásként a „megalkuvó ősoket” állítja példaként kortársai elé, akik kitarítottak a Habsburg-ház mellett, biztosítva „önállásunk, alkotmányunk és nemzetiségünk... soha nem feledték el, hogy noha elfogadtuk nyugat vallását és kultúráját, de érdekeink kelet által is érintve vannak, s a kettő közti egyensúly mérlegét, az adott viszonyokhoz képest többnyire helyesen eltalálták.”⁷⁰

Ráth Károly a béketárgyalások korai szakaszáról szól, tanulmánya a Győri Történelmi és Régészeti Füzetek folytatásának tekinthető *Századok* első évfolyamában lát napvilágot. Nála a fejedelem „egyike a leglojalisabb alattvalóknak”, kétszeresen hangoztatja tehát: alattvaló és hűséges – ezzel egyértelműen kijelöli az utat, amelyet utódainak többsége a dualista korban követ majd. „Iszonyú lehetett a vész, mely a hazát fenyegeté, hogy egy ily hű kormányember, mint Bocskai István, fegyvert emelt annak elhárítására.”⁷¹ Eddig elsősorban szabadságharcosként vagy rebellisként, hősként vagy áruulóként tekintettek rá, ettől kezdve fontossá vált hűségének, lojalitásának hangoztatása.

1867 után az újságíró Kókai Kun Béla azért dicséri a fejedelmet, mert „diadalmas fegyverrel a kezében” „gyönyörű mérséklet, ildomos eszély, óvatosság” jellemzi, a bécsi béke valódi kompromisszum. Bocskai nem akarta megbuktatni a dinasztíát, sem elszakítani az országot Ausztriától, tisztában volt e kapcsolat előnyeivel, amit „egyetlen egy józan hazafi sem vonakodott belátni”. Ugyanis „őseink higgadt eszüket nem hagyták szívük kesergő érzelmeitől elragadtatni”, kivívott jogaik biztosítékát a bécsi „kényuralmi” törekvések ellen nem az elszakadásban, hanem éppen a lajtántúli népekkel való „bensőbb” szövetkezésben keresték. „Közép-Európa organizmusa... a különböző népfajok békés egyensúlyában fekszik”, a fejedelem mérsékelt politikája a dinasztíával szemben, a „magyar-osztrák szövetséget fenn akarja tartani”.⁷²

A korszak egyik kiemelkedő történésze, Salamon Ferenc, úgy látja, „valamint Ausztriának tudnia kell vala a történelemből, hogy képtelen állandóan leigázni Magyarországot, úgy nekünk is szint onnan tudnunk kell vala több nevezetes példából, hogy minden összeütközés vége csak békés kiegyezés lehet, nagyjából a régi alapon.”⁷³

A dualizmus időszakának második felére felerősödött az idealizált, romantikus múltkép, melynek legfőbb terjesztője Thaly Kálmán. Elsősorban az általa felélesztett Rákóczi-hagyomány vált jelentőssé, de az egész magyar történelmet a nagy hősök, „a dicső Árpádok, Hunyadyak, Bocskaiak, Bethlenek, Rákócziak, Kossuthok”⁷⁴ tettein keresztül mutatja be. Jelképes Szécsen lemondása a Történelmi Társulat elnökségéről és akadémiai tagságáról, amikor 1894 elején az Akadémia koszorút helyez Kossuth koporsójára.⁷⁵ A zajos ünneplés mellett a tudomány legfőbb szervének tisztelgése elfogadhatatlan számára, félreállása tiltakozás a fel-fokozott nemzeti érzelmeknek a közbeszédben és a tudományban való témyerése ellen. A szakma jelesei azonban a közvélemény nyomása mellett sem vették át az egyoldalú szemléletet.

Pauler megőrzi higgadságát: „nem szabad valami tettet a szerint ítélni meg, amint mi most látjuk a dolgokat, teljes összefüggésükben, minden következményükkel.” Mintha Szekfű későbbi kismagyar–nagy magyar ellentétéről olvasnánk: a jelenből visszapillantva a 16–17. századra, „szerencsétlen opportunizmusnak kell tartanunk a protestáns erdélyiek politikáját, mely szultánnak, vezérnek kezét-lábat csókol, csak hogy megmaradhasson; s az elvűséget, az igazi magyarságot a dunai magyarokban Esterházy Miklósnak, néhány Zrínyiben kell találnunk, kik fenntarták a független Magyarország tradícióit, meghaltak várak falán, ha kellett, de Magyarország szabadsága fölött alkuba nem bocsátkoztak.” A meglepő folytatásban a katolikus szerző leszögezi, hogy az adott körülmények között Bocskai reálpolitikát folytatott, lépései a magyarság megmaradását szolgálták, nem hibáztathatjuk, amiért a törökre támaszkodott, „mert akkor és azon viszonyok közt, csak így tudott abból a rongyból, amit akkor osztrák kézben Magyarországnak neveztek, ismét országot csinálni... a bécsi béke örök dicsősége marad ez opportunizmusnak és a protestantizmusnak, s ez maga kiérdemelte e politikának, a protestantizmusnak a magyar nemzet örök háláját.”⁷⁶

A leegyszerűsítő vélemények elsősorban a publicisztikában terjedtek, ahol a függetlenségi író-politikus, Eötvös Károly értetlenkedik: Bocskai „miért nem vitte tökéletességre dicső vállalatát? Miért kötött félszakos békét ő is, mint főséges utódja, Bethlen Gábor?”⁷⁷

A történészek megértették. Károlyi Árpád számára a bécsi béke „az első osztrák-magyar kiegyezés”, „államjogunk fejlődésének egyik fordulópontja”, rendszeresen használja a „kiegyezés (a »bécsi béke«)” alakot, a szomszéd Habsburg tartományok jótállása, a velük kötött szövetség, a Pragmatica Sanctio előzménye. Bocskai harca „küszködés az államot szabályozó erők egyensúlyáért, tehát az államszervezet javáért végzett *munka*... támadásának nem a lázadás viszketégének kielégítése, hanem a vallásszabadságra s az ország jogainak helyreállítására alapítandó béke volt a célja”. A bihari nagyúr, akit „jogosult ambíciója és nemzeti politikája csupán Erdély fejedelmi trónja birtokára utalt... magyarországi vezérszerepét csak ideig-óráig tartónak nézte.” A fejedelem „lojális magatartásának” nyomait „még föltételei stylizálásában” is felfedezi, hiszen „a törvényes király előtt mindig kész visszalépni”. Benne mindenekelőtt a kiegyező fejedelem alakját csodálhatjuk, aki „a politika zseniális művésze, a jövőbe tekintő nagy látnok”, „reális politikája” kényszerítette a koronát a törökkel való békekötésre. A fejedelem a Habsburg dinasztia magyar nemzeti politikájának és a kiegyezésnek az előfutára egy olyan korban, amikor „betölté a fölkelő magyarság lelkét a béke vágya, a királyával való kiegyezés gondolata”.⁷⁸

Acsády Ignác méltatja Károlyi eredményeit. „Ide s tova négy száz esztendeje lesz, hogy a Habsburgok ősi uralkodó családja állandóan viseli Magyarország koronáját. E hosszú, viharos járású időszak folyamán több ízben megtörtént, hogy a király és nemzet közt félreértések, érdekelletések támadtak, melyek végül fegyveres összeütközésre, belháborúra vezettek. Történelmünk emlékezetes epizódjai ezek a küzdelmek, nemcsak azért, mert a magyar vitézség és katonai dicsőség lélekemelő emlékei fűződnek hozzájuk. Emlékezetesek azért is, mert a magyarság politikai józansága, helyes érzelme, mérséklete éppen ezekben a küzdelmekben, melyeket a szélsőségekre hajlás könnyen végzetessé tehetett volna, nyilatkozik meg a legfeltűnőbbben. Akárhogy döntött a kard... a kedélyekben végül felülkerekedett a bölcs mérséklet s a hosszú küzdelemnek kibékülés, a korona és nemzet békés megegyezése vetett véget.” A bécsi béke „az első nemzeti kiegyezés... melyet Bocskai István, korának Deák Ferenc, hozott létre s mely annál figyelemre méltóbb, mert a hadak istene Bocskai mellett döntött.” A két nagy politikus egyaránt megvédi „a magyarság nagy és maradandó nemzeti és politikai érdekeit. A kiegyezésben mindegyikük azon alkotmányos és közjogi alapokat igyekezett megteremteni, melyeken a magyar nemzet a Habsburgok uralma alatt szabadságát, közjogi önállóságát, belügyi függetlenségét és a szükséglethez mért önrendelkezési jogot visszanyerheti és sértetlenül megtartathatja. Tulajdonképpen csak a szavak mások, a formák különbözők Bocskai István és Deák Ferenc kiegyezésében, de a maga korához képest és annak viszonyaihoz, szükségleteihez mérten, mindegyik ugyanazt a fennkölt államférfiúi eszmét akarja megvalósítani, mindegyik egyformán az önálló és alkotmányos Magyarországot, a nemzet szabadságát és önrendelkezési jogát igyekszik a törvényes királyi hatalommal egyetértésben szabályozni.”⁷⁹

A korszak reprezentatív munkájában, a „millenniumi tízkötetesben” Acsády bírálja az „idegen hódító”-ként fellépő császári rendszert, mely „hódított tartománnyá, gazdaságilag Ausztria gyarmatává igyekezett lesüllyeszteni az országot... Az önállósághoz szívósan ragaszkodó magyar nép folytonosan tiltakozott... s nem egyszer karddal próbálta az idegen uralom béklyóit szétörni.” A nemzeti célokért harcoló „szabadsághős” fejedelem portréjának megrajzolása után annak lojalitását hangsúlyozza: „igen erős érzelme volt a törvényesség iránt s bármi veszélyek fenyegették, nem akart a fegyver útjára lépni... védelemre készült.” Bocskait, „a törvényesség emberét” „az erőszak és önkény hajtotta forradalomba”, de „soha sem téveszté szem elől a koronával való méltányos, békés megegyezés lehetőségét... tevékenységében mindig világosan kidomborodik

a kiegyezés reménye és óhaja... egyenesen csak azért harcolt, hogy a királlyal megbéküljön nem csupán a maga, hanem egész nemzete számára biztosítva a politikai és vallásszabadságot.” Deák portréja rajzolódik ki előttünk, a különböző erők közti „politikai egyensúly” megteremtése a feladata, a bécsi béke, „az uralkodóház és a magyarság közötti első kiegyezés... a magyar politikai szellem egyik legnevezetesebb alkotása... egy szerződés, amely vissza igyekezett adni Magyarországnak régi kormányzatát, s új alapokra fektette Habsburg-királyaink viszonyát a nemzet uralkodó rétegeihez.” A fejedelem érdeme, hogy „kibékítette nemzetét a koronával”.⁸⁰

Andrássy Gyula szintén Deák előfutárát festi meg benne: mértéktartó, „pártja többségénél is békülékenyebb, »németebb«... Csak azt követeli, amit elkerülhetetlenül szükségesnek tart a nemzeti nagy érdekek megvédésére. S azért el is éri célját.” Sorai jól jelzik a korszak igényeit: „szükségünk van a nyugattal való szövetségre”, a fejedelem „a nemzet jövőjét a Nyugattal való szövetségben” keresi, „amelyet az adott körülmények között csak a Habsburg-dinasztia biztosíthat”. Fontos a mozgalom legitimitása: „ha van jogosult forradalom, a Bocskaié az”, „nem akarja a Habsburgokat a tróntól megfosztani. Olyan új politikára akarja őket kényszeríteni, amellyel a magyar megbékülhet.” A kiegyezés miniszterelnökének fia könnyen megérti Bocskait, aki „a nemzet együttes működését akkor is biztosítani akarta, amikor a kényszerűség a kettéválás hívévé teszi”, a bécsi béke és az 1608-as törvények az 1867-os kiegyezésre emlékeztetik.⁸¹

Beöthy Ákosnál az alkut kötő, hűséges fejedelmet „egy pillanatra sem hagyja el a mérséklet”, nem válik a hatalom rabjává, visszalép akkor, amikor az ország érdeke azt kívánja, „a haza és az alkotmány követelményei mindig uralkodnak” rajta, tudni sem akar a királyságról. „Tapintat és erős ítélő tehetség vezérli lépkeit”, amikor „a kiegyenlítés, a békés alkotás terére lép, a végleges szakítás és törés helyett”. Számára „a kiegyezés, az úgynevezett bécsi béke”, még abban is hasonlóságot lát, hogy Illésházyt és Andrássyt egyaránt halálra ítélték!⁸²

A kor kiemelkedő történésze, Marczali Henrik számára „most jön létre az első kiegyezés Magyarország és az osztrák tartományok közt, nemcsak közjogi, hanem felekezeti alapon is”, összekapcsolódik a felkelő magyarság és a Habsburgok érdekei: „Bocskai támasza Mátyás főherceg... aki saját jogait és a dinasztia jövőjét féltette bátyjának az eszelősségig menő macakosságától.” A fejedelem „szabadságot akart kivívni, nem elszakadást”. A kétfajta irányzatot nem állítja egymással szembe: „Egy hatalmas magyar pártnak szövetsége a törökkel abból magyarázható, hogy a nemzeti hagyományban is dualizmus állott be. A még mindig erős ösztön mellett, hogy az örökös ellenségnek elszántan ellenálljanak, fellép az a lelkes törekvés is, hogy a nemzeti királyságot a német túlhatalom ellen fenntartsák...” Harca, „törvényes felkelés”, ő pedig „mindig híve volt a Habsburg háznak”. Tudja, az erdélyi fejedelmek török hűbéresek, ám az oszmán „már nem oly veszedelmes, hogy szükség esetén fel ne lehetett volna használni”. A magyarság az ősellenség ellen vívja igazi harcát, „a német ellen csak akkor harcol, ha nemzete vagy vallása forog veszélyben; ha türhetetlen zsarolás arra készíti, hogy ne az örökös ellenség ellen fordítsa fegyverét. És még a háború alatt is a béke a cél.”⁸³

A Deák- és a kiegyezés-párhuzam természetesen nem csupán Bocskai kapcsán él. Szilágyi Sándor számos Erdély és a Királyi Magyarország közti megállapodásra használja ezt a kifejezést, így a Báthory Gábor által kötött 1608-as, 1610-es, 1611-es és 1613-as szerződésekre, vagy Bethlen Gábor hasonló 1615-ös és 1617-es egyezményeire, de kiegyezésről ír Bethlen Gábor és Eszterházy Miklós kapcsolatának jellemzésekor is.⁸⁴ Kerékgyártó Árpád és Lukinich Imre szintén kiegyezésnek mondja Bethlen első két Habsburgokkal kötött megállapodását,⁸⁵ Angyal Dávid az 1681-es soproni országgyűlést

mutatja be, mint kiegyezési kísérletet.⁸⁶ Éble Gábor Károlyi Sándort tartja Deák elődének.⁸⁷ Márki Sándor a szatmári béke kapcsán „elmondja a tiszta igazságot, mely csak kiegyezéseket ismer, nem árulókat.”⁸⁸ A példák sorát még folytathatnánk.

A korszak végén az újságíró Halász Imre a Nyugatban (vagyis nem szakfolyóiratban) közölt írása a korszak történetírásának eredményeit összegzi, amikor a 17. században lényegében ugyanazt az öt eseményt sorolja fel, melyeket Pálffy, majd ezek sorát folytatva, összesen kilenc kiegyezést tart számon: „Minden nagy erőmérkőzésnek kompromisszum volt az eredménye. Az 1606 és 1867 közti hosszú idő egész sorát mutatja a kiegyezéseknek.”⁸⁹

Miben találjuk hát meg a sajátos Szekfű-féle felfogást?

Bocskai kapcsán nem igen beszélhetünk egységes szekfűi nézőpontról, túl sok ellentmondást találunk nála, számos lényeges megállapítását, vagy szempontját a 19. századi történetíróktól vette át. Nem könnyű meghatározni örökségét. A kiegyezés időszakában a történetírók gyakran keresték saját koruk előképét például a 17. században, amely a szakítások és kompromisszumok időszakaként jelenik meg számukra – ezt tehát semmiképpen nem tekinthetjük sajátos szekfűi megközelítésnek. A halála után készült legjelentősebb szintézis számos ponton vele szemben foglal állást.

A tanulmány következő részében más irányban találunk majd rá a máig élő „Szekfű-féle” felfogásra.

JEGYZETEK

- 1 *Bóka László*: Ady és Szekfű. *Apollo* 3. (1937) 6: 76.
- 2 *Monostori Imre*: Néhány, a történész Szekfű megítélését befolyásoló történettudományi téma napirenden maradása. *Valóság* 59. (2016) 5: 74–94.
- 3 II. Rákóczi Ferenc „újra lábra fogja állítani a magyar szabadságot”, akárcsak Bocskai, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György. *Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi 1715–1735*. MTA, Bp., 1913. 58., 303., 335.
Szekfű Gyula: Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit? Dick Manó, Bp., 1916. 131., 141.
- 4 *Gróf Szécsen Antal*: Történeti tanulmányok I. *Budapesti Szemle* 12. (1876) 11.
Thallóczy Lajos: Gróf Szécsen Antal. *Századok* 35. (1901) 497.
Andrássy Gyula: Előszó. In: Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely. Főszerk. Borovszky Samu. (Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája) *Apollo Irodalmi Társaság*, Bp., 1905.
Marczali Henrik: Andrássy Gyula: A magyar állam fennmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. *Jogállam: jog- és államtudományi szemle* 4. (1905) 1: 69.
- 5 *Szekfű Gyula*: A magyar állam életrajza. Történelmi tanulmány. Dick Manó, Bp., 1918. 97–8., 114–5.
- 6 *Szekfű Gyula*: Állam- és nemzetfenntartás. In *uő*: Történetpolitikai tanulmányok. (A Napkelet könyvtára 3.) *Magyar Irodalmi Társaság*, Bp., 1924. 11.
- 7 *Szerb Antal*: Magyar irodalomtörténet. Bp., 1935. 508–9.
- 8 *Joó Tibor*: Szekfű Gyula 60. éve. *Magyarságtudomány* 11. (1943) 2: 168.
- 9 *Németh László*: Szekfű Gyula. In *uő*: Sorskérdések. Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1989. (Németh László munkái). 535.
- 10 *Szekfű Gyula*: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt. Bp., 1920. 173.
- 11 *Szekfű Gy.*: Három nemzedék. i. m. 192.
- 12 *Németh L.*: Szekfű i. m. 539.
L. még: *Hatvany Lajos*: A destruktív konstruktor. (Szekfű Gyuláról) In *uő*: Emberek és korok II. Regényes korrajzok, naplók, cikkek. Szépirodalmi, Bp., 1964. 322.
- 13 *Szekfű Gyula*: Az erdélyi probléma. *Napkelet* III (1925) 5: 455., 462–3.
- 14 *Szekfű Gyula*: Egy hetvenéves történetíró (Károlyi Árpád). *Napkelet* I (1923) 8: 786.
- 15 *Hóman Bálint* – *Szekfű Gyula*: Magyar történet III. 2. kiad. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Bp., 1935. 365–6., 372–3., 387–8.
- 16 *Szekfű Gyula*: A magyar jellem történetünkben. In: Mi a magyar? Szerk. Szekfű Gyula. (A Magyar Szemle Könyvei XV.) *Magyar Szemle Társaság*, Bp., 1939. 520–530.
Két évre rá újra azt hangoztatja, nem a „modern vallásszabadsági és vallássegénység gondolat” született meg Erdélyben, bár az ott megvalósul

- vallási tolerancia „az újkor egyik legnagyobb művelődési tette”. *Szekfű Gyula*: Erdélyi szellem, múlt és jelen. Magyar Nemzet 1941. aug. 17.
- 17 *Szekfű Gyula*: Rövid magyar történet 1606–1939. (Millenniumi Magyar Történelem – Historikusok) Osiris, Bp., 2002. 13., 19., 41.
- 18 Állami-nemzeti kérdések, a hatalmi problémák, a külpolitika, a nemzeti szuverenitás gondolata. *Erős Vilmos*: *Szekfű Gyula*. Valóság 58. (2015) 1:18.
- 19 A későbbiekben a Wesselényi-összeesküvés kapcsán jóval megértőbben fogalmaz: a nádor török segítséghez folyamodása „egyetlen logikus következése volt Montecuccoli és az udvar vétkes török politikájának.” L. *Hóman Bálint* – *Szekfű Gyula*: Magyar történet IV. i. m. 173.
- 20 *Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 382.
- Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet IV. i. m. 146–7.
- 21 *Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 63., 286.
- 22 *Németh L.*: *Szekfű* i. m. 533–4.
- 23 *Szekfű Gyula*: Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány. Helikon, Bp., 1983. 42.
- Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 375.
- 24 Uo. 370–1., 385.
- 25 Uo. 379–81., 383., 389.
- 26 *Németh László*: Kisebbségben. In *uő*: Sorskérdések. i. m. 463.
- 27 *Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 374–5., 385.
- Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet IV. i. m. 53. *Szekfű Gy.*: Bethlen i. m. 44.
- Szekfű véleménye meglepő, hiszen tisztában volt a 17. század nagy magyar politikai gondolkodóinak változó álláspontjával: „A költő Zrínyi Miklósról évtizedeken át döntő befolyással a török-magyar ellentét van, hogy utolsó éveiben ennek elményt elhomályosítsa lelkében a magyar-bécsi ellentét, s halála előtt megkezdje az új erópár mindent lenyűgöző hatása alatt az új orientációt. Hozzá hasonlóan más államférfiaink életében is megtaláljuk a frontváltoztatást: Thurzó Györgynek, mint főkapitánynak, a török-magyar, s utóljára a magyar-bécsi érdekellentét szabja meg tevékenységét, amint Pázmány Péter is e különböző erópár hatása alatt változtatja meg Erdéllyel szemben állásfoglalását s lesz Bethlen ellenségéből I. Rákóczi György jóakaró barátjává. És amint az egyes szereplők működésénél mindegyre tekintetbe kell vennünk e különböző síkon mozgó ideákat, hasonlóképpen ez ellentétes ideák egymást felváltó működése, egyiknek hátterbe szorulása, másiknak, harmadiknak váratlan aktualitása szabja meg az egész korszaknak egymásra következő eseményeit is.” Ennek ellenére szakadékról ír Bocskai és Illésházy kapcsán. *Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet IV. i. m. 145–6.
- 28 *Dénes Iván Zoltán*: A történelmi Magyarország eszménye. *Szekfű Gyula* a történetíró és ideológus. Kalligram Pozsony 2015. 316.
- 29 *Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 7., 382.
- Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet IV. i. m. 9. *Szekfű Gy.*: Bethlen i. m. 40.
- 30 *Németh L.*: *Szekfű* i. m. 551.
- 31 *Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 379–81.
- 32 *Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet V. i. m. 466.
- 33 *Benda Kálmán*: Bocskai István. Második kiadás. (Századvég biográfiák) Századvég, Bp., 1993. 184.
- 34 *Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 381–3.
- Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet IV. 53. *Szekfű Gy.*: Bethlen i. m. 45.
- 35 Talán erről ír maga Monostori is Németh László alapján, aki a *Kisebbségben* „nem tagadja el (sőt, talán még dramatizálja is) Szekfű vergődését, amelynek oka a történetírói ösztön és a történelmi igazság összeütközése.” *Monostori Imre*: A Németh–Szekfű vita utolsó fejezete. In *uő*: Minőség, magyarság, értelmiség. (Tizenkét fejezet Németh Lászlóról.) Püski, Bp., 1994. 92.
- Németh László*: Kisebbségben. i. m. 894.
- Újabbán Miskolczy Ambrus látja úgy Szekfű Kossuth-képe kapcsán, hogy az „akkor igazabb, amikor írói tehetsége elnyomta benne, a történetíróban a doktrinert, és felszabadította a realitást.” *Miskolczy Ambrus*: „... igen, de...” Antiszemitizmus és történetírás Hunniában 2000. 24. (2012) 9: 14. [web:] <http://ketezer.hu/2012/09/miskolczy-ambrus-igen-de-i-resz/> (letöltés 2017. aug. 25.)
- 36 Pl. *Hajnal István*: Új történelemszemlélet. In *uő*: Technika, művelődés. Tanulmányok. MTA, Bp., 1993. 399.
- 37 Az ideológiai konstrukció továbbépítése... meghatározóan jelen volt benne és áthatotta azt. *Dénes I. Z.*: *A történelmi i. m. 315.*
- 38 *Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 390.
- 39 *Tanárky Gedeon*: Magyarország helyzete az európai államrendszerben. Történeti és politikai tanulmány. Pfeifel Ferdinánd, Pest, 1866. 75.
- Szilágyi Sándor*: Könyvismertetés. (Az 1867-iki kiegyezés és Bocskai, Illésházy, Bethlen, Rákóczi népszövetségi politikája. Pest 1869.) Budapesti Közlöny 1869. március 20.
- Szilágyi Sándor*: Erdély helyzete két nagy hatalmasság között a separató után. In *uő*: Rajzok és tanulmányok I. Athenaeum, Bp., 1875. 4., 9.
- 40 *R. Várkonyi Ágnes*: Bocskai, a közép-európai realista. In: A Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés kitörésének 400. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia elő-

- adásainak szerkesztett anyaga. Szerk. Balla Péter. (Studia Caroliensia 2006/1) Bp., 2006. 5–27.
- Nagy László: Egy szabályos magyar úr Genfben. (A sokarcú Bocskai István). (Studia Oppidorum Haidonicalium IV) Hajdúsági Múzeum és a Polgármesteri Hivatal Hajdúböszörmény, 2000. 280–3.
- Károlyi Árpád: Bocskay és a bécsi béke. Századok 41. (1907) 13–4.
- 41 Andrassy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai III. Franklin Társulat, Bp., 1911. 8., 11., 13.
- 42 Bocsor István: Magyarország történelme különös tekintettel a jogfejlésre. I–VII. Református Főiskola Pápa, 1861–1869. Különösen a bevezetés: III–IV., és 503–4., 587–8.
- 43 Ifj. Andrassy Gyula: Az 1867-iki kiegyezésről. Franklin-Társulat, Bp., 1896.
- 44 Pl.: „A föld, ahol vagyunk a nyugati és keleti államrendszernek egymással érintkező pontján terjed el” vagy: „Már Szent István választott a Nyugat és Kelet között, midőn a magyar nemzetet bevezette a keresztény vallásba és a nyugati civilizációba.” „A Kelettel való fegyverbarátságnak a múlt tradícióiban és emlékeiben egyáltalán nem volt támasza.” „Utolsó megnyilatkozása a Kelettel való szövetség eszméjének Kossuth konföderációs terve volt.” L. Glatz Ferenc: Köfönetíró és politika. Szekfü, Steiner, Thim és Miskolczy nemzetről és államról. Akadémiai, Bp., 1980. 224–235.
- 45 Bocskai fellépésének köszönhetően „a nemzet ementül, több évtizeden át, nem állott osztatlanul mint ellenség szemben a törökkel, hanem egy része ismét igénybe vette támogatását politikai céljainak keresztülvitelére; ezáltal a törökök magyarországi uralma hosszú időre megszilárdult, és többszöri nemzetközi szerződések által is biztosított.” Fraknoi Vilmos: A magyar nemzet története III. Szent István-Társulat, Bp., 1873. 85. Kókai Kun Béla „megbocsáthatatlan hibájának” tartja Erdély elvást az anyaországtól: „nemcsak a török uralom megtörése, de alkotmányosságunk szempontjából is kéréletlenülül pálcát kell törnünk tehát ama politika fölött, mely nem minden áron a magyar állam egyesítésére, hanem botorul Erdély különállására törekedett!” Majd: „Erdély ismét török hűbéruralom alá görnyed vissza. Sírnia kellett a nemzetnek, midőn éppen a zsvatoroki béke által, melynek minden pontja a Porta süllyedését, hanyatlását hirdeté, – mi magunk szilárdítók meg a gyengülő török uralmat.” [Kókai Kun Béla]: A magyar nemzet politikája. Ráth Mór, Bp., 1873. 107–8., 119.
- 46 „Fájdalom magyarnak magyar ellen, kereszténynek keresztény ellen, népek kormánya ellen, magyar fejedelemnek magyar fejedelem ellen kelet és iszlám segítségével kelle kivívni legszentebb jogait!” Bocsor István: Magyarország történelme különös tekintettel a jogfejlésre. IV. Református Főiskola Pápa, 1864. 603.
- „[A] császári kényuralom rohamosan a török karjaiba hajtotta a magyarságot s a nép a szultántól kezdte túrheterlen helyzete javítását várni. Az egész 16. században ismeretlen volt ez az érzés, s a magyarság, bármilyen hitet követett, bármelyik rendhez tartozott, a törökben látta természetes főellenségét. Rudolf király uralkodásának rettenő tapasztalatai azonban kiirtották ez érzéseket; a magyar tömegek immár a török felé fordultak s a szultántól várták az elviselhetetlen testi-lelki iga alóli felszabadulásukat.” Acsády Ignác: A magyar birodalom története a kútfők alapján II. (1490–1903) Athenaeum, Bp., 1904. 243.
- 47 A Bocskai lelkében átélt változás végbemege a nemzet lelkében is. Míg a 16. században a nemzet lelkesedése a török ellen harcoló hősök felé fordul, s míg ezen században a nemzet legjávát a pogány elleni harcok eszméje foglalkoztatja, a 17. században ez már nincs így. Bocskai típusa váltja föl a Zrínyiek, a Dobók és Szondiak szerepét. Andrassy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai II. Franklin, Bp., 1906. 78.
- 48 Szalay József: A magyar nemzet története. A millenium alkalmából átdolgozta és újból sajtó rendezte Baróti Lajos. Lampel Róbert, Bp., é. n. 202–3. Machiavelli hagyomány szerint való Principejének turáni, brachykephal típusa... lett volna, ha több van benne a renezánsz államférfiak lelkiismeretlenségéből s cinikus önzéséből. Károlyi Árpád: Bocskay és a bécsi béke. Bp., 1907. 5.
- 49 Szalay László: Magyarország története IV. A mohácsi vészről a linzi békekötésig 1526–1645. Geibel Károly, Lipcse, 1854. 463.
- Frankl Vilmos: Magyarország története kat. gymnasiumok középosztályai számára. Pfeifer Ferdinand Pest 1863. 194.
- Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Politikai tanulmány I. A régi Magyarország a honfoglalástól az 1825-iki országgyűlésig. Athenaeum, Bp., é. n. 311., 384., 388–94.
- Károlyi Árpád: Bocskay és a bécsi béke. Századok 41. (1907) 12.
- Andrassy Gy.: A magyar állam i. m. 243.
- 50 Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. (História Könyvtár – Monográfiák 27.) História. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2011. 15.
- 51 Gondolatmenete szerint „a német-magyar barátság védte meg Erdély önállóságát is”, arra kényszerítette a szultánt, hogy a magyarok megosztására, a németekkel való szembefordításukra törekedjen, aminek eszközeként szolgált a fejedelemség.

- 52 *Andrássy Gy.*: A magyar állam i. m. II. 75–86., 105–6.
- 53 Rákóczi kapcsán már Szécsen Antal rámutat, hogy európai távlatból a fejedelem csupán esz-köz volt a Napkirály számára. *Gróf Szécsen A.*: Történeti tanulmányok i. m. 13. *Thallóczy Lajos*: Gróf Szécsen Antal. Bp., 1901. (Különlenyomat) 35.
- 54 Szekfű tanára, Marczali Henrik nagyszabású monográfiákat szentel a 18. századnak, melyekben elismeréssel szól a Habsburg uralkodókról, később ugyanő írja meg a millenniumi tizkötetes megfelelő részét.
- 55 A kiegyezést a teljes magyar történelemszadalom elfogadta, és ezt már többen hangsúlyozták. L. pl. *Léderer Emma*: Marczali Henrik helye a magyar polgári történettudományban. Századok 96. (1962) 443. *Léderer Emma*: A magyarországi polgári történettudomány története (1945-ig). Tankönyvkiadó, Bp., 1965. 51. *Léderer Emma*: A magyar polgári történetírás rövid története. Kossuth, Bp., 1969. 31., 63. *Gunst Péter*: A magyar történetírás története. (Csokonai Históriai Könyvek) Csokonai, Debrecen. 1995. 155., 163.
- 56 *Szabó Zoltán*: A historikus halálhírére. In *uő*: Nyugati vártán II. Esszék és publicisztikai írások. (Szabó Zoltán összegyűjtött munkái V.) Osiris – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bp., 2011. 233.
- 57 Így állítja párhuzamba a Szovjetuniót és a 16–17. század Oszmán Birodalmát, Erdély „elszakítása” nem más, mint „Kis-Magyarország” létrehozása, e kapcsán a világháború utáni békediktátumok igazságtalanságát és Ausztria létrejöttét említi. L. *Hóman B. – Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 146., 286.
- 58 *Makkai László*: A Bocskai-felkelés. In: Pach Zsigmond Pál (főszerk.), R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Magyarország története 1526–1686. (Magyarország története tíz kötetben 3/1) Akadémiai, Bp., 1985. 761. *Hóman B. – Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 385., 387.
- 59 *Károlyi Árpád*: A kassai országgyűlés 1606. április és május havában. In: Magyar Országgyűlési Emlékek XI. (1605-1606). MTA Bp., 1899. 619–621.
- 60 *Acsády Ignác*: Magyarország három részre osztásának története 1526-1608. (A magyar nemzet története V. szerk.: Szilágyi Sándor) Athenaeum, Bp., 1897. 599.
- 61 *Erős V.*: Szekfű i. m. 19.
- 62 *Makkai L.*: A Bocskai-felkelés. i. m. 761.
- 63 *Hóman B. – Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 386.
- 64 *Makkai L.*: A Bocskai i. m. 748., 750–3., 755., 1794–5.
- 65 *Monostori I.*: Néhány, a történész Szekfű... i. m. 77–9.
- 66 *Kosáry Domokos*: Realitások és mitológiák. Néhány megjegyzés a történelem és nemzeti tudat kérdéséhez. Valóság 25. (1982) 12: 26.
- 67 *Pálffy Géza*: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. In: Kompromisszumok a közép-európai politikai kultúrában. Szerk. Gerő András. Habsburg Történelmi Intézet, Bp., 2014. 11–19. *Pálffy Géza*: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. Történelmi Szemle 57. (2015) 51–65.
- 68 Károlynál a pozsonyi unió a *pragmatica sanctio* előfutárja; az alkotmányos fejlődés dolgában igen kiművelt érzékkel jegyzi meg, hogy a bécsi béke az első kompromisszum az uralkodóház magánjogi, s a rendek közjogi felfogása között. *Hóman B. – Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 610.
- 69 *Frankl Vilmos*: A bécsi békekötés 1606-ban. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek III (1864) II: 158., IV (1865) III: 216-7. Később: *Fraknoi V.*: A magyar nemzet i. m. 139., 146.
- 70 *Tanárky G.*: Magyarország helyzete i. m. 74–7., 203.
- 71 *Ráth Károly*: Az alkudozások kezdete Bocskay Istvánnal az 1605-ik év nyarán. Századok 1. (1867) 317–8.
- 72 [*Kókai Kun Béla*]: Az 1867-iki kiegyezés és Bocskay, Illésházy, Bethlen, Rákóczy népszövevényi politikája. Pest, 1869. 4., 11., 13–5., 18–22. [*Kókai K. B.*]: A magyar nemzet i. m. 106., 110–6.
- 73 *Salamon Ferenc*: Emlékbeszéd Horváth Mihály felett. In: A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve. Bp., 1880. 20.
- 74 *Thaly Kálmán*: Ocskay László II. Franklin Társulat, Bp., 1905. 387.
- 75 Akadémiai Értesítő 5. (1894) 432–3., 499.; Századok 28. (1894) 481–2., 568.
- 76 *P. Gy. (Pauler Gyula)*: Villányi Szaniszló: Néhány lap Esztergom város és megye múltjából. (Ismertetés) Századok 26. (1892) 65.
- 77 *Eötvös Károly*: Bocskay István. Egyetértés 1907. jún. 2.
- 78 *Károlyi Árpád*: A vallásszabadság ügye a korponai országgyűlésen. 1605. Budapesti Szemle 80. (1894) 1. *Károlyi Árpád*: A szerencsi gyűlés 1605 április havában. In: Magyar Országgyűlési Emlékek XI. (1605-1606) Szerk. Károlyi Árpád. Bp., 1899. 125., 127. *Károlyi Árpád*: A korponai országgyűlés 1605. november-december In: Magyar Országgyűlési Emlékek XI. i. m. 198., 207., 392. *Károlyi Árpád*: A kiegyezés ügye a kassai országgyűlésen 1606 tavaszán. Pfeifer, Bp., 1899. 3. *Károlyi Árpád*: Bocskay és a bécsi béke. In *uő*:

- Néhány történelmi tanulmány. MTA, Bp., 1930. 262.
- 79 *Acsády Ignác*: Károlyi Árpád: A korponai országgyűlés 1605-ben. Köz- és alkotmány-történeti tanulmány. Bp., 1896. Ismertetés. Budapesti Szemle 85. (1896) 484–6.
- 80 *Acsády I.*: Magyarország i. m. 586–626.
- 81 *Andrássy Gy.*: A magyar állam II. i. m. 210–2., 222., 241.
- 82 *Beöthy Á.*: A magyar államiság i. m. 393–4.
- 83 *Marczali Henrik*: Az ellenreformáció kora. (Nagy Képes Világtörténet VIII) Franklin Társulat, Bp., é. n. 395–7.
Marczali Henrik: A magyar történet kútforrásainak kézikönyve. Athenaeum, Bp., 1901. 481.
Marczali Henrik: Történelemhamisítás? Budapesti Szemle 128. (1906) 483–4.
Marczali Henrik: Magyarország története II. Athenaeum, Bp., 1911. 460.
Marczali Henrik: A béke könyve. A múlt tanulságai. Athenaeum, Bp., 1920. 54.
Marczali Henrik: Erdély története. Káldor, Bp., 1935. 104., 106.
- 84 *Szilágyi Sándor*: Báthory Gábor erdélyi fejedelemsége II. Budapesti Szemle 20. (1864) 12.
Szilágyi Sándor: Báthory Gábor háborúja Havasalfölde és Magyarország ellen (1611). Budapesti Szemle 2. (1865) 3.
Szilágyi Sándor: Báthory Gábor fejedelem bukása. Budapesti Szemle 5. (1866) 3., 387.
Szilágyi Sándor: Báthory Gábor fejedelem története. Ráth Mór Pest 1867. 299–300. stb.
Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása. (Értekezések a történeti tudományok köréből 6.) Eggenberger Ferdinánd, Pest, 1867. 69–72.
- Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. (1608-1614) Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp., 1880. 16., 38., 55., 74., 211., 269.
- Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. (1614-1621) Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp., 1881. 22., 24., 71., 245. stb.
- Szilágyi Sándor*: Könyvismertetés. 1–2. (Az 1867-iki kiegészítés és Bocskay, Illésházy, Bethlen, Rákóczy népszövetségi politikája. Pest, 1869.) Budapesti Közlöny 1869. március 28.
- 85 *Kerekgyártó Árpád*: Magyarország történetének kézikönyve III. Heckenast, Pest, 1868. 191.
Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541-1711. MTA, Bp., 1918. 254.
- 86 *Angyal Dávid*: I. Lipót kormánya és Magyarország. Budapesti Szemle 45. (1886) 33.
- 87 Károlyi „a szatmári békekötéssel megkezdje azt a nagy művet előkészíteni, amit másfél század múlva kedvezőbb viszonyok között Deák Ferenc fejezett be.” Idézi: Nagy József Zsigmond: Szekfű Gyula monográfiaterve Károlyi Sándorról. In: A Rákóczi-szabadságharc vitás kérdései. Tudományos emlékülés 1976. január 29–30. Szerk. Molnár Mátyás. TIT Szabolcs-Szatmár megyei Szervezete – Szabolcs-Szatmár Megyei Múzeumok Igazgatósága – Vay Ádám Múzeum Baráti Kör, Vaja–Nyíregyháza, 1976. 71–2.
Mára „végleges konszenzus alakult ki a szatmári béke kompromisszumos értelmezéséről”, I. R. Várkonyi Ágnes: A szatmári béke a történetírásban. Századok 146 (2012) 791.
- 88 *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc 1676-1735 III. Bp., 1910. 236.
- 89 *Halász Imre*: Bocskaytól Deák Ferencig (1606-1867). Nyugat 3. (1910) 793–813.

„Révai József (...) elemében volt, mikor vagdalkozni kellett”¹

A Szabad Nép szerepe 1948-ban

„Most, hogy a Szabad Nép a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) lett központi lapjává, a legtöbb, amire vállalkozhatunk, az, hogy méltóak leszünk Pártunk és lapunk harci hagyományaihoz. A Szabad Nép szerkesztősége arra törekszik, hogy megnőtt feladatainak minél teljesebben megfeleljen és a maga frontján fokozott erővel küzdjön Pártunk ma elfogadott programjának megvalósításán.”² – fogalmazott a Szabad Nép cikke 1948 júniusában, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) megalakulása után. Miután a Szociáldemokrata Párt összeolvadt a Magyar Kommunista Párttal (MKP), az új politikai szerveződés központosította a sajtóját is. A szebb napokat látott, korábbi funkciójában ekkorra feleslegessé vált Népszavának is megtalálták a helyét. A Szociáldemokrata Párt kongresszusán június 12-én Szakasits Árpád többek közt azt is bejelentette – „a Magyar Dolgozók Pártjának sajtójára rátérve” –, hogy a Szabad Nép lesz az MDP központi lapja, a Népszava pedig a Szabad Szakszervezetek Országos Szövetségének központi napilapja.³ Három nappal később, az „egyesüli kongresszusról” szóló beszámoló összetett címrendszerének egyik alcímében, az első oldal tetejéről tájékozódhatott az olvasó arról a nyilvánvaló tényről, hogy a „Szabad Nép a Magyar Dolgozók Pártjának központi lapja”⁴ lett. A kommunista napilap tehát a „harci hagyományait” követve „küzdhetett” tovább „a maga frontján”, a pártvezetők és a propaganda fegyvereként nem kímélve a magyar társadalom hagyományos rétegeit és csoportjait. A sajtó feladata 1948 és 1956 között abban állt, hogy mozgósítsa a társadalmat a „szocializmus építésére”, erősítse a marxista gondolkodásmódot és a kollektívizmust, és mindeközben figyelmen kívül hagyta a nemzeti érzést és az emberi jogokat.⁵

De hogyan jutott el idáig a Szabad Nép, és mi jellemezte az 1948-as év tevékenységét, különösképpen az MDP létrejötté körüli hónapokban? Ennek megválaszolásában eligazítást nyújthat nekünk a szakirodalom, a lap hasábjai, valamint a pártvezetés dokumentumai.

(Illegitimitástól az állami pénzekig) A Szabad Nép az MKP hetilapjaként, illegális sajtóorgánumként indult 1942-ben, hogy néhány év alatt „igazi, rettegett nagyhatalommá” váljon.⁶ Rövid ideig tartó megjelenés, majd leállítás után a második évfolyam 1944-ben jelenhetett meg, és 1945. március 25-én látott napvilágot napilapként⁷ Révai József főszerkesztő és Horváth Márton szerkesztő vezetésével.⁸ Mindketten az MKP, majd később az MDP legfelsőbb vezető testületeinek is tagjai voltak. Ez is jól jelzi a lap – már a kezdeti időkben is – megfogalmazott célját, amelyet Buzinkay Géza így fogalmazott meg: „Már a koalíciós időkben minden rovata a közvetlen politikai propagandát szolgáltatta.”⁹ És ezt erősítik meg a párt első számú vezetőjének szavai: „Legyen a »Szabad Nép« eleven, tettekész, szókimondó, buzdító, iránytmutató és harcos.”¹⁰ – fogalmazott Rákosi Mátyás az MKP főtítkáráként az 1945-ben újrainduló Szabad Nép címlapján. A Szabad Nép igazi központi lappá vált, mintául pedig a Szovjetunió kommunista sajtója¹¹ szolgált. A központi napilapok „az egyes pártok sajtóhierarchiájának csúcán” helyezkedtek el, „a legnagyobb példányszámban, a legtöbb olvasóhoz a legtöbb információt” juttatták el, és meghatározó szerepük volt „a pártélet egésze szempontjából is”.¹²

Noha egy pártlap esetében is természetes, hogy a tulajdonosa érdekeit szolgálja, a Szabad Nép túllépett azon, hogy csupán egy párt lapja legyen. A példányszámával (amely 1948 végére már elérte a 350 ezret¹³), az úgynevezett Szabad Nép-félórák bevezetésével, a „reakció elleni harccal” már nemcsak egy párt és támogatóinak, hanem az egész magyar társadalomnak az életét befolyásolta, és évtizedekre meghatározta. A pártvezetők sem csupán egy politikai szervezet lapjaként tekintettek rá. Erről árulkodik az is, amikor a Szabad Nép székházának építéséről döntöttek. Az MDP Titkársága elfogadta azt a javaslatot, hogy részben állami beruházásként valósítsák meg a több mint 5,5 millió forintba kerülő építkezést.¹⁴ A lap gondosan ellenőrzött, a propagandát és a pártot teljes mértékben, pontosan kiszolgáló lap volt, de – amint egykori munkatársai emlékeztek rá a későbbiekben – „az igazság hiányzott belőle”.¹⁵ Milyen lap volt a Szabad Nép? Ezt Gyarmati György kitűnően foglalta össze egy mondatban: „A Szabad Nép egyszerre volt az MDP vezetésének hivatalos szócsöve, irányt mutatni hivatott népnevelője, papíragitátora; tananyag és tanítási vezérfonal; emellett – nem csupán a párt tagjai számára – a napi politikai tájékozódás elsődlegesnek szánt iránytűje, a rendszerbe szocializálás megkülönböztetett fontosságúnak tekintett eszköze; mindenhez értő szerepben tetselgő termelési és termelészervezési útmutató; a rendszer hagiográfiai/démonológiai kalendáriuma: nyomatékkel ünnepelve a sajtójának tekintett jeles napokat, szekularizált szentjeinek születési (és halálozási) évfordulóit, egyúttal visszatérően dehonesztáló összefüggésben tűnnek fel lapjain a status quo »antikrisztusai«”.¹⁶

Az MDP Központi Vezetőség ülése 1948. június 15-én (az úgynevezett egyesülési kongresszust követően három nappal) megválasztotta legfőbb vezetőit és testületeit. Külön napirendi pontként szerepelt a Szabad Nép főszerkesztőjének megválasztása. Az ülés nem okozott meglepetést: a lap főszerkesztője továbbra is Révai József maradt.¹⁷ Révai 1953 nyaráig népművelési miniszterként a kulturális élet mellett a sajtót is irányította. A párt vezetése ebben az időszakban „a meggyőzéssel, érveléssel szemben egyfelől előnyben részesítette az adminisztratív módszereket, az ellenfelek kiszorítását a politikai életből, másfelől elegetdőlően vélte, ha a politikai hatalom egyik kulcsembert, a négyes fogat egyik tagját bízza meg az ideológiai keretek, vagyis a hazai viszonyokra alkalmazott kommunista elmélet kidolgozásával és a megfelelő intézmények megszervezésével”.¹⁸ Révai József 1945 és 1950 között a Szabad Nép főszerkesztője volt, a Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság tagjaként a lapszerkesztés során közvetlenül is érvényesíthette a párt akaratát.

Révai a lap hangnemét is megszabta, és ez idővel a teljes magyar sajtót uralta, a napilapokon túl a folyóiratokat is. „Éles, szélsőségesen támadó stílusa még a hetvenes évek elején is mintaképe volt a Népszabadság újságíróinak, szerkesztőjének. Elég rendszeresen követelt »halált« az ellenségekre.”¹⁹ Révai határozottan szállt szembe az ellenségnek tekintett csoportokkal és személyekkel, ahogyan ők nevezték, a „reakcióval”. Rákosi Mátyás – a Mindszenty-üggyel kapcsolatos – szavai is árulkodnak a főszerkesztő személyéről: „Az ellenkampányt a sajtóban Révai József irányította, aki elemében volt, mikor vagdalkozni kellett, s nagy hévvel osztogatta az éles, találó csapásokat.”²⁰

A kezdeti időben nem ment egyszerűen a tartalom-előállítás, a kommunista pártnak ugyanis kevés tanult és gyakorlott újságírója volt. „Még Révai József is csak lassan írta meg hírhedt vezércikkeit, pedig egy tucat munkatárs dolgozott a keze alá. Könyvtárakban búvárkodtak, gyűjtötték az adatokat, kidolgozták a publicisztikák téziseit stb. Horváth Márton pedig kifejezetten nehezen fogalmazott. A nem különösen jó íráskészséggel rendelkező új káderek pedig vért izzadtak, amíg megszülettek egy-egy cikket. A kézirat elfogadásáig még további megpróbáltatásokon kellett átesniük. Horváth

Márton és Révai József rendszeresen kioktatta őket, újra és újra átiratta velük készülő cikkeiket.²²¹ Ebben némi változást hozott az, hogy Horváth fiatal újságírókat hívott a laphoz, köztük Vásárhelyi Miklóst, Gimes Miklóst, Méray Tibort, Kende Pétert, Lőcsei Pált – akik mindannyian évekre a kommunista propaganda eszközeivé váltak.

A „kádérihiány” a koalíciós-korszak után is nehézséget jelentett a párt számára, hiszen a központosított sajtónak szüksége volt alkalmas szakemberekre. 1949 nyarán a sajtó átalakítását tárgyalta az MDP Titkársága. Losonczy Géza előterjesztésében kitért arra, hogy „a sajtó terén a kádérihelyzet rendkívül rossz”. A Szabad Nép főmunkatársa, és egyben a Magyar Dolgozók Pártja vezetőségének tagja a megoldást is megfogalmazta, hogy mire van szükség az átszervezéshez és az újságírás színvonalának emeléséhez: „a.) sajtókáderek tervszerű fejlesztése mellett jelentős külső kádერsegítés (politikailag fejlett, mozgalmi tapasztalattal rendelkező, erős, proletárközépkáderek) irányítását a sajtó területére. b.) A közép- és felsőfokú pártiskola hallgatói közül az újságíró munkára alkalmas kádereket az eddiginél nagyobb számban, folyamatosan irányítsák a sajtó területére. Másrészt a meglévő kádereket nagyobb számban vigyék pártiskolára.”²²² De ahhoz, hogy 1949-ben az újságíróképzésről és -utánpótlásról gondolkodhassanak, a korábbi két év szervezési és átalakítási, konkrétan központosítási, totalizálási törekvéseit kellett megvalósítaniuk.

A kommunista vezetők számára – akik az egész magyar sajtó teljes ellenőrzésére és irányítására törekedtek – 1948-ban más problémák is adódtak. „Egy komoly hiba azonban mutatkozik a magyar sajtóban: rendkívüli mértékben elharapódzott a szenzációhajhászás.”²²³ – fogalmazott Rákos Máttyás az 1948. március 23-i sajtófogadáson elmondott beszédében, miután méltatta a „koalíciós sajtót”, amely a „nemzet érdekében való önkéntes fegyelemről és felelősségérzetről tett bizonyosságot”²²⁴. A párt Akadémia utcai székházában tartott eseményen a főtítkárság úgy vélte, hogy a szenzációhajhászás „betegség”-ként „megfertőzte a magyar újságírás nagy részét.”²²⁵ Rákosi a komoly témáktól és a lapok színvonalának emelkedésétől a példányszámok növekedését várta. A sajtóra „a tömegnevelés, a nemzetnevelés” legfontosabb eszközöként tekintett. Ezért úgy fogalmazott, hogy „mi minden segítséget megadunk ahhoz, hogy a magyar újságírás erre a színvonalra emelkedhessen és így újabb hatalmas pillérrel támassa alá a magyar demokrácia épületét.”²²⁶ Azonban nem ez vált valódi céljá: a tömegnevelés és nemzetnevelés az agitációt és a propagandát jelentette, demokrácia helyett pedig diktatúra épült. Rákosi beszéde voltaképpen a diktatúrát és a sajtó propagandaszerepét erősítette, amikor vezető pártpolitikusként rendre utasította a sajtót, és az eszközök biztosításának ígéretével nyilvánvalóvá tette, hogy befolyásolni is szeretné annak működését. Ez a szándék sikerült is, hiszen „a sajtó a proletárdiktatúra éveiben »kollektív agitátor és propagandista volt«”²²⁷. De mindez úgy, hogy egyhangúvá, színvonalatlan propagandaeszközzé vált. 1948 októberében az MDP Titkársága megállapította, hogy „a sajtóban még mindig nagyon sok a szenzációs és valótlan hír”, valamint felelősségre vonták „Rosta és Vági elvtársat”, hogy számoljanak be a sajtóirányításról, és „tegyenek javaslatot arra, hogyan lehet ezt a területet még jobban kézben tartani”²²⁸.

Hogy a párt számára a Szabad Nép volt az egyik legfontosabb sajtótermék, azt jól jelzik az egyik 1948 őszi Politikai Bizottság (PB) ülésen történtek is. Nógrádi Sándor a rotációs papír felosztásáról szóló előterjesztésében heti 52 oldal megjelenésére tett javaslatot. A PB azonban másként döntött: „Biztosítani kell a Szabad Nép szükségletét példányszámban és heti 56 oldal terjedelemben.”²²⁹ A lap példányszámát ekkor 200 ezer hétköznapi és 250 ezer vasárnapi példányban határozták meg december 31-ig, ám az év végére ez – az őszi Szabad Nép-kampánynak köszönhetően is – nagyobb mértékben növekedett. A papírgazdálkodást már korábban is – a Szövetséges Ellenőrző Bizottság

(SZEB) segítségével³⁰ – kézből tartották a kommunisták, és ez volt az egyik legfőbb eszközüik a sajtó szabályozására. 1948-ban, az MDP létrejötte után fontos eszköz maradt a papírkiutalás, de lapok közvetlen megszüntetésére is megnyílt a lehetőségük.³¹

A Szabad Nép nemcsak önálló sajtótermék volt, hanem a további pártlapok irányításában is részt vett. A többi lapnak hozzá kellett igazodniuk, és a szerkesztőknek egyeztetniük kellett, hogy a legfontosabb információk egységesen jelenjenek meg. De nemcsak a pártlapokat, hanem például a Népszavát is ellátták eligazítással. „A Szabad Nép sajátos helyzetét jellemzi, hogy a napilapok I. kategóriájába csak egyetlenegy lap, a KV központi lapja tartozott, amely lényegében a pártvezetés egy külön osztályaként működött. Így a Szabad Nép vezető munkatársai az egész sajtó feletti örököséből is kivették a részüket.”³²

(*A sajtóirányítás*) Az MKP Politikai Bizottságának (PB) üléseiről szóló jegyzőkönyvek – akár konkrét ügyekben – a sajtóirányítás rendszeréről is tájékoztatnak. Az 1948. február 19-én tartott PB-ülés például úgy döntött, hogy „a Mindszenty-ügyben Ortutay tartson sajtóértekezletet”, s „nyilatkozatának főbb pontjait Horváth elvtárs dolgozza ki”.³³ Az MKP PB Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi minisztert bízta meg azzal, hogy sajtóértekezletet tartson, hiszen a Mindszenty-ügyben ő képviselte a szakminisztériumot. De más oka is volt annak, hogy éppen ő kapta ezt a feladatot. Ortutay a kommunistákkal együttműködő, ám kiscsapatpárti miniszter volt. A kommunistáknak pedig fontos volt, hogy az iskolaállamosítások felelőssége papíron ne az ő pártjukat terhelje. „Érdekessége továbbá az 1948-as évnél — amikor formálisan még koalíciós kormányzás volt —, hogy a miniszter sajtónyilatkozatáról nem a kormányülés, hanem egy pártnak (ráadásul nem a miniszter pártjának) a politikai bizottsága döntött. Emellett a miniszter nyilatkozatának szövegét Horváth Mártonnak, az MKP PB tagjának, a Szabad Nép vezető szerkesztőjének kellett kidolgoznia. Az idézett rövid részlet arra utal, hogy 1948 elején a kommunisták már teljesen kézből tartották a sajtóirányítást és az ország kormányzását.”³⁴

A június 4-én tartott MKP PB-ülésen már más pártok lapjainak is határozott utasítást adott az MKP vezetése egy konkrét ügyben: „A PB megbízta Horváth elvtársat, figyelmeztesse a Világosságot és a Népszavát, hogy felesleges módon ne szélesítsék ki a támadás frontját, ne menjenek túl előre. Marosánt fel kell hívni, hogy Révai és Farkas elvtársaknak mutassa meg a vasárnapi Népszavában megjelenő cikkét, amelyben az egyházi reakcióval foglalkozik.”³⁵ Tehát egy héttel azelőtt, hogy a kommunisták bekebelezték volna a Szociáldemokrata Pártot, az MKP PB ülése (nem pedig az akkor gyakorlattá vált közösen tartott PB-ülés) már a szociáldemokrata lapnak is adott utasítást.³⁶

1948 márciusában megszüntették a Tájékoztatásügyi Minisztériumot, a sajtóval kapcsolatos ügyeket a miniszterelnökség sajtóosztálya vette át.³⁷ Az MKP PB 1948. január 15-én elfogadta Horváth Mártonnak a miniszterelnökségi sajtóosztály megszervezésére tett javaslatát. Az előterjesztés hangoztatta, hogy szükség van „a sajtó, a rádió és a film fokozottabb és tervszerűbb kommunista ellenőrzésére”. A Tájékoztatásügyi Minisztérium megszűnésével pedig „még névleg sem marad olyan kormány szerv, mely hivatalos tájékoztatást nyújtana a kormány politikájáról, s központilag foglalkozna a magyar demokrácia propagandájával”, csupán a sajtóközigazgatási osztály. A javaslat szerint a tájékoztatási osztály maradványait is fel kell oszlatni, s „azt az egy-két embert, akitől pillanatnyilag nem tudunk megszabadulni, (például Nadas József, SZDP), a centenáriumi osztály című sóhivatalba kell áthelyezni”.³⁸ A létrehozandó sajtóosztálynak Horváth javaslata alapján két részből kellett állnia: adminisztratív és informatív osztályból. Az informatív osztály feladata: „a) Az egész magyar időszak sajtó tájékoztatása, ellenőrzése és irányítása. Propagandaanyagok kidolgozásával, rendszeres sajtótájéko-

tatás tartásával, államhatalmi eszközök igénybevételével (koordinálva a belügy sajtórendészeti szerveivel), a papírelosztás irányításával, szubvenciók juttatásával történe ez. b) Az MTI és a MOT munkájának kormányhatósági ellenőrzése és irányítása. A Külügyminisztérium sajtóosztálya cenzúrázza továbbra is az MTI külföldi híryanagát, de a szerkesztési direktívákat és az állami propagandaanyagot a miniszterelnökségről kapná az MTI.⁷³⁹

Miután az MDP 1948 júniusában hatalomra jutott, „kialakították a sajtónak azt a szigorúan centralizált struktúráját”, amely a rendszerváltásig nem változott. „A legfontosabb tudnivalókat az országos és megyei (központi) pártlap és a társadalmi szervek lapjai közölték, amelyek példányszámát adminisztratív úton (papírellátás), gazdasági előnyökkel (terjesztés premizálása) és politikai kampányokkal egyaránt földuzzasztották.”⁷⁴⁰ A párt fontos szerve volt a Központi Vezetőség Agitációs és Propaganda Osztálya. „1953-ig a szerkesztőségek, a szerkesztők és főszerkesztők leginkább közvetlenül a Politikai Bizottság tagjaitól kaptak utasítást, nemritkán magától a párt vezetőjétől, Rákositól.”⁷⁴¹

A koalíciós korszak sajtóját a sokszínűség jellemezte, a lapokban különböző vélemények jelenhettek meg. Az MDP megalakulása után azonban a sajtó „fokozatosan egyneműsödött, és részévé vált a kommunista párt propagandagépezetének”.⁷⁴² Jellemző módon a lapoknak a Szabad Népből megjelent elvi cikkek mondanivalóját kellett közvetíteniük, a híreket pedig a központosított hírszolgálatól kapták. A korábban színvonalas újságok „megszűntek vagy pedig hivatalos közlönyökké, mozgalmi értesítőkké váltak”, a szerkesztőségeket pedig „megszüntették vagy összevonták”.⁷⁴³

A sajtót tehát központosították, az olvasókat is „központosítani” kellett, vagyis a Szabad Népből olvasótáborába terelni őket. Ezért 1948 augusztusában az MDP Szervező Bizottsága elfogadta a „Szabad Népből sajtókampányára és a sajtómunka rendszeresítésére” elkészített javaslatot.⁷⁴⁴ E szerint október 1-től növelni szerették volna a napilap példányszámát, és párton belül és kívül is „igen erősen fokozni” az elterjedtségét. Az előterjesztés megállapította, hogy a párttagok nem megfelelő arányban olvassák a Szabad Népet, és a lap példányszáma az elvárthoz képest kevés. A javaslat megfogalmazta: „A Szabad Népből példányszámának igen kis része jut el párton kívüli olvasókhoz és így pártunk sajtóján keresztül nem tudjuk kellőképpen befolyásolni, mozgósítani a Párton kívüli tömegeket. A Szabad Népből nemcsak pártlapnak, de a dolgozók lapjának kell lennie.”⁷⁴⁵ Döntöttek az agitációról, a megyékben végzendő teendőkről, valamint a szerkesztőség és a kiadóhivatal feladatairól is. A szerkesztőségnek a lap hasábjain folyamatosan be kellett számolnia az eredményekről. A Szabad Népből már a kampány kezdetén közzétette a népszerűsítő akció legfontosabb céljait, köztük az elérendő példányszámot is, amely fele részben megegyezett az MDP PB szeptemberi ülésén elhangzott számokkal. Októberre ez 200 ezer hétköznapi és 300 ezer vasárnapi példányszámot jelentett.⁷⁴⁶

A pártpropagandában összekapcsolták a Szabad Népből olvasását a párttagság kérdésével. Megfogalmazták, hogy aki nem olvassa naponta, az nem lehet jó párttag. „Nem tarthat lépést a politikai fejlődéssel az, akinek nem mindennapi kenyeré a lap”⁷⁴⁷ – szöveg a megállapítás, amelyben különös módon a katonai kifejezések helyett a legáltalánosabb keresztényen imádságra utaló gondolat kapott helyett. A példányszám emeléséhez a legfontosabb eszköznek az egyéni rábeszélést tekintették. A lap népszerűsítésével együtt a pártot is népszerűsíteni kívánták: „Ha ezt az egyéni rábeszélést, egyéni agitációt jól fogjuk végrehajtani, akkor pártunk politikája eddig közömbös vagy passzív tízezrekhez fog eljutni, még mielőtt a Szabad Népből megrendelnék és fordítva: pártunk politikájának és központi lapjának ebben a népszerűsítésében ezerszámra fognak az olyan párttagok résztvenni, akiknek kapcsolata pártjukkal eddig laza volt.”⁷⁴⁸

A kampány előkészülete során az MDP Központi Vezetősége körlevélben fordult a pártszervezetekhez, amelyben meghatározta a feladatokat. Külön felhívással fordultak a megyei pártbizottságokhoz, és külön hangsúlyt fektettek a vidéki kampányra. „Egyes vidékeken mutatkoztak bizonyos hiányosságok a sajtókampány előkészítése körül, pedig éppen falun különösen fontos a Szabad Nép terjesztése. Vannak falusi párttitkáraink, akik nem olvassák központi lapunkat. A megyei bizottságok ezért kísérjek fokozott figyelemmel a falusi munkát, gondoskodjanak arról, hogy a kampány után ne legyen olyan vidéki funkcionáriusunk, aki nem rendszeres olvasója a Szabad Nép-nek.”⁷⁴⁹

A sajtókampányról szóló MDP Szervező Bizottság javaslata rámutat a rendszer egyik jellemzőjére. A lelkes előterjesztők – amellet, hogy részletes megyei kimutatásokat és alaposnak tűnő összeállítást készítettek – egy ponton még a pártvezetők számára is túlbuzgóvá váltak. „Minden új előfizető megkapja Rákosi elvtárs néhány sorával dedikált fényképét. Ajánljuk, hogy a legjobb megye kapjon Pártunk központjától egy autót, további három legjobb megye motorkerékpárokat kapna tőlünk, többiek és a kerületek kerékpárt, vagy rádiót, – alapszervek könyvtárakat, egyének könyveket, Szabad Nép, Szabad Föld, Társadalmi Szemle és egyéb kiadványaink 1-2-3 hónapos stb. előfizetéseit.”⁷⁵⁰ A Szervező Bizottság azonban úgy határozott, hogy „autót és motorkerékpárt jutalomképpen ne adjanak és mellőzzék Rákosi Mátyás elvtárs dedikált fényképének juttatását”⁷⁵¹. A testület legközelebb októberben foglalkozott a kampánnyal, amikor Orbán László előterjesztése nyomán megfogalmazták, hogy az „Sz. B. nem tartja kielégítőnek vidéken a Szabad Nép előfizetési kampány eredményeit, különösen a vidéki ipari centrumokban”.⁷⁵²

(A lap nyelvezete és a propaganda – Bakonykútítól Pócspetriig) „A diktatúrák »gleichschaltot« politikai nyelvhasználatáról (például a hitleri fasizmuséről, illetőleg a proletárdiktatúrákéről) több-kevesebb ismerete, tapasztalata mindannyiunknak van vagy lehet. Emlékezzünk csak: az egyik oldalon, a mindenkori »mi« szemszögéből nézve a pozitív jelentéstartalmú szavak és kifejezések, a másik oldalon, az »ellenség« oldalán a negatív jelentéstöltetű és negatív érzelmi felhangú szavak és kifejezések sora állt.”⁷⁵³ Mindez a Szabad Nép hasábjain megjelent cikkek esetében is megfigyelhető, de kiegészíthetjük az állítást azzal, hogy a háborús állapotokra jellemző kifejezések, a folyamatos harcra buzdító szövegek nem hagytak nyugtot sem az olvasónak, sem az „ellenségnek”. A kommunisták célja volt a társadalom és a közgondolkodás teljes átformálása, ezért a nyelv jelentéstartalmainak megváltoztatásával nagy hangsúlyt fektettek a kommunikáció átalakítására is. A hivatalos kapcsolatok, és egyben a sajtó nyelvhasználatának jellemző forrása a katonai nyelv szókészlete volt. Új értelmet kaptak a nyelv és a szavak jelentései. Mindezt meghatározták a politikai szempontok, a hatalom irányított kommunikációja. „Ezt többek között az jellemezte, hogy a politikai cselekvés alapjául szolgáló, konstruált valóságképre történő hivatkozások és utalások a »pártzsargon« szókészletének alkalmazását követelték meg, előtérbe helyezve azokat a szavakat és kifejezéseket, amelyeket a politikai vezetés a kommunikációs jelrendszer meghatározó elemeként kezel.”⁷⁵⁴

A propaganda számára több olyan esemény is kínálkozott, amelyekre a kommunisták nem számítottak, nem szerepeltek ugyanis propagandacéljaik között a kiobbant események, mégis kihasználták az adott ügyekben rejlő lehetőségeket. Erre két példát érdemes említeni 1948 májusából és júniusából: a bakonykúti és a pócspetri esetet. Mindkettő az egyházakkal kapcsolatos propaganda részévé vált – különböző módon. Az egyik esetben ugyanis felkarolták egy falusi plébános ügyét, a másikban többeket is rögtönítélő bíróság ítélt el. Az azonban közös pont volt, hogy a párt és a propaganda a katolikus egyház vezetőit támadta.

A Szabad Nép 1948. május 6-i számában Inkvizíciós szellem Shvoy egyházmegyéjében címmel hosszú „tényfeltáró” riport jelent meg, amely Szittyay Dénes bakonykúti plébános ügyérel foglalkozott. A bakonykúti plébános – aki egyébként a Nemzeti Parasztpárt tagja volt – felszólalt Rajk László 1948. április 10-i székesfehérvári gyűlésén, amelyet követően Shvoy Lajos megyéspüspök a plébánost felfüggesztette állásából. Vásárhelyi Miklós írása szerint „a középkor legsötétebb napjainak emlékét idézi az az inkvizíció, amelyet az egyház palástja mögé bújt reakció indított meg egy kis magyar község plébánosa ellen.”⁷⁵⁵ A bakonykúti esetet Rákosi is megemlíti visszaemlékezésében, s mint írja, „a felfüggesztést úgy tekintettük, mint kísérleti léggömböt, s a legjelesebben reagáltunk rá.”⁷⁵⁶ Rákosiék felkarolták a plébánost, és a sajtóban Shvoy püspököt támadó írások jelentek meg, az egyik ilyen május 8-án. A cikk egyik alcíme „Horthy-püspök”-ként jellemezte Shvoy Lajost, aki az írás szerint a „demokráciának mindig ellensége volt, és az is marad.”⁷⁵⁷ Május 9-én A fekete reakció címmel Révai József is elemezte a Szittyay Dénes körül kialakult helyzetet. A Szabad Nép főszerkesztője megállapította, hogy ami Bakonykútiban történt, az politikai ügy. Shvoy Lajossal kapcsolatban olasz példát említett, amely szerint az ottani klérus is kiközösítést helyezett kilátásba a kommunistákkal szemben. Révai a katolikus egyház számára példaként állítja a református felekezetet állásfoglalását, és kijelentette, hogy „Shvoy püspök úrnak hálásak lehetnek a magyar demokraták, mert akaratlanul figyelmeztette őket a harci készenlét szükségességére.”⁷⁵⁸ A kommunista párt egyik legfőbb vezetője tehát az egyházak elleni kemény fellépésre buzdított írásában.⁷⁵⁹ És mindezt úgy tette, hogy közben a felekezetek megosztására is törekedett, egymással szembeállítva őket.

A kommunista napilapban május 15-én is megjelent egy cikk Shvoy püspök címmel, (V. M.) szerzői monogrammal. Az újságíró kommunista szemszögből bemutatta a püspök két világháború közötti tevékenységét, majd az utolsó bekezdésben tért rá a bakonykúti esettel kapcsolatos állásfoglalására, amely szerint „a magyar nép elégtételt követel a bakonykúti plébános igazságtalan meghurcoltatásáért.”⁷⁶⁰ És a kommunisták a plébános sorsáról is döntöttek. Mint Rákosi írja: „Szittyay Dénesnek mi azonnal a hóna alá nyúltunk, felhoztuk Budapestre, azonnal állásba helyeztük, és gondoskodtunk róla, hogy felfüggesztése ne hason elriasztóan a többi demokratikus papra, ellenkezőleg, lássa mindenki, akit illet, hogy a demokrácia nem engedi, hogy híveit az egyházon belül üldözzék.”⁷⁶¹ Május 28-án Szittyayt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium miniszteri tanácsosává nevezték ki.⁷⁶²

Az iskolaállamosítási és az egyházellenes kampány során tehát kapóra jött a bakonykúti eset a kommunista sajtó és pártvezetés számára. De ugyanígy felhasználták céljaikhoz a Pócspestriben történeteket is. „Pócspestrivel volt tele az újság, a pócspetri eseményekről beszélt naphosszat a rádió.” – emlékezett vissza önéletírásában Futó Dezső.⁷⁶³

A pócspetri eset valós történéseit ma már nehéz rekonstruálni, mindenesetre annyi bizonyos, hogy nem a kommunista sajtóban jelentek szerint zajlottak az események.⁷⁶⁴ A Pócspestriben történetekre Rákosi Mátyás a következőképpen emlékezett vissza: „Pócspetri községben június 3-án a katolikus plébános uszítására a hívők megtámadták a községházát, lefegyverezték a rendőrséget, s közben megöltek egy rendőrt. Ez a falu a máriapócsi búcsújáráshely közelében fekszik, Szabolcs megye legsötétebb zugában.”⁷⁶⁵ A sorokból kitűnik a kommunista propaganda álláspontja, és a pártvezető véleménye a – az évtizedekre megbélyegzett – szabolcsi településről. A már említett napon este összeült a pócspetri képviselőtestület, amelynek napirendjén szerepelt az iskolaállamosítás ügye. A katolikus templomból a hívők a községháza elé vonultak, ahol a községi elöljárók döntését kívánták megismerni és az államosítás ellen tüntettek. A tüntetők ellen intézkedő két rendőr közül az egyik saját fegyverétől halálos lövés áldozata lett.

Noha Rákosi úgy fogalmazott, hogy „az esetet az ország elé tártuk” – a Pócspetriben történt események június 3-án lezajlottak – a Szabad Nép csak június 6-án tudósított a történésekről. Ekkor azonban több írás is megjelent a kommunista napilapban az eseményekhez kapcsolódóan, sőt a lap címloldalán csak a pócspetri eset szerepelt. Itt olvasható Révai József Pócspetri című írása, amely nem csak a konkrét esettel foglalkozik, hanem a községben történeteket tágabb keretekbe helyezi. A bakonykúti eset után ismét utalások történtek a két világháború közti időszakra, hiszen Révai a következőképpen fogalmazott: „A pap és a vele egyhúron pendülő néhány zsirosparaszt, 70 holdas gazda, népnúzó malomtulajdonos, meg egy-két, a Horthy-időkből megmaradt vitéz és volt katonatiszt: ez volt az a réteg, amely Pócspetrin vívta a harcot az egyházi iskolák államosítása ellen.”⁷⁶⁶ Mint már a bakonykúti esetről is megfigyelhető volt, Révai vezércikkében is megjelenik egy újfajta elem az egyházellenes propagandában. Eszerint a két világháború közötti időszakot teszi felelőssé „a fekete reakció” miatt, amely – mint Révai írja – „szövetkezik itt a régi rend úri híveivel, a demokrácia feudális és fasiszta ellenségeivel és közösen fogják be szekereikbe, használják fel sötét céljaikra a falu népének kulturális és politikai elmaradottságát.”⁷⁶⁷ A kommunista ideológus kifejezéseiben az egyház már nem csupán önmagában számít ellenségnek, hanem további „reakciós” rétegekkel „szövetkezik”.

Révai József június 6-án megjelent vezércikkében határozottan kijelentette, hogy „mindenki, akit illet, értsen a szóból: a demokrácia sokáig türelmes volt, még az uszító klérussal szemben is, de ennek a türelemnek immár vége.”⁷⁶⁸ A kommunista politikus megfenyegette – nemcsak a pócspetri „bűnösöket”, hanem – az egész egyházat is, továbbá a statáriális bíráskodás és a köztársaság védelméről szóló törvény érvényességére⁶⁹ hivatkozott. Révai a pócspetri esetet is felhasználta retorikájában Mindszenty ellen, hiszen írásában a katolikus egyházfőt teszi felelőssé a történetek miatt, és újból megfenyegetve a katolikus egyházat – a szerző szerint a „sötétség gonosz erői”-t – kijelentette, hogy „letörjük a zendülésre uszító fekete reakciót!”⁷⁰

A június 6-i Szabad Nép címloldalán a Révai-írás mellett összefoglalás – tulajdonképpen a kommunisták állásfoglalása – olvasható a Pócspetriben történetekről. Ennek utolsó bekezdéséből megtudható, hogy az „államvédelmi osztály értesítette az ügyészséget, hogy a statáriális tárgyalás lefolytatására szükséges intézkedéseket tegye meg.”⁷⁷¹ Emellett a lap ismerteti Ortutay Gyula kultuszminiszter Mindszentyhez szóló nyílt levelét is. Ez arról tanúskodik, hogy már a kormány tagjainak szóhasználata is egyre fenyegetőbbé és keményebbé vált. Ortutay szerint államosítás elleni „dicstelen agitáció” folyik a „papi szószékéről”, és „nyíltan reakciós, sőt fasiszta jelszavak” használatával próbálnak szembeszállni „a magyar demokráciával”. A miniszter ebben a levelében kérte Mindszenty bíborost, hogy szüntesse meg a „demokrácia ellen folyó minden agitációt”.⁷² Olyan esettel kapcsolatban vonták felelősségre az egyházi vezetőt, amelyben közvetlenül nem volt érintett. Ortutay szóhasználatában érződött, hogy egyre feszültebbé vált a belpolitikai helyzet.

A Pócspetri esettel kapcsolatban június 6. és 8. között cikkek sora jelent meg a Szabad Népben, amelyek mindegyike az egyházi vezetést tette felelőssé a tragédia miatt. A következő címek és alcímek láttak napvilágot: „Vér tapad a fekete reakció kezéhez”, „A pócspetri plébános által felizgatott tömeg tüntetésén egy volt horthysta zászlós meggyilkolta Takács Gábor rendőr őrzetöt”, „A plébános uszít, sikkaszt, feketézik”, „Lelkipásztorság helyett kufárkodás”, „Pócspetrin a »rossz pap« birodalmában”. Ezek és a további címek, amelyek az olvasók figyelmét hivatottak felkelteni, már eleve sugallták, hogy kiket kell a felelősöknek tekinteni. A június 8-i keddi számból már az is

kiderül, hogy a Pócspetriben történetekkel kapcsolatban a belügyminisztériumban értekezletet tartottak, továbbá megtudhatta a korabeli olvasó, hogy „Asztalos János plébános ellen szándékos emberölés büntetettére felbújtás miatt, Királyfalvi (Klemper) Miklós közellátási tisztviselő ellen szándékos emberölés büntetettéért” emeltek vádat, és a statáriális tárgyalás június 10-én lesz. Vásárhelyi Miklós június 6-i riportjában új terminusok jelentek meg az egyházellenes retorikában: „Mindenkinek lakolnia kell, aki résztvett a gyilkos tüntetésben, de elsősorban a horthysta gyilkosnak, az uszító plébánosnak és azoknak a felbujtóknak, akik felsőbb ösztönzésre a kereszténység védelmének hamis ürügye alatt pusztulásba, vérbe és gyalázatba próbálják sodorni a felemelkedő magyar parasztságot.”⁷³ A tömegtájékoztató legfontosabb eszköze a nyelv, hatékonyságát pedig meghatározza, hogy megtalálja-e a megfelelő nyelvhasználatot céljai megvalósítására.⁷⁴ A „lakolnia kell”, a „felbujtó”, a „horthysta”, az „uszító” eddig csak elvétve szerepelt a Szabad Nép egyházakat támadó írásaiban. Az MKP sajtója az említett kifejezéseket tartotta a legmegfelelőbbnek az iskolaállamosítási kampányban.

A Szabad Nép nagy hangsúlyt fektetett a Pócspetriben történt események részletes, kommunista szemszögből történő bemutatására. Természetesen követendő példaként állítottak olyan egyházi személyeket is, akik a hatalom mellé álltak, és a pócspetri plébánost tették felelőssé az eseményekért.⁷⁵ A június 6-i Révai-írás már előrevetítette a hatalom által bűnösnek ítélt személyek sorsát. A statáriális tárgyalás napján Pócspetriért felelni kell! címmel jelent meg vezércikk az MKP napilapjában. A V. M. szerzői monogrammal megjelölt cikk szerint „a magyar nép elégtételt követel a példátlan provokációért”.⁷⁶ A kommunista napilap a tárgyalásról is részletesen beszámolt, sőt a vádlottakról készült rajzokat is közölte. A rögtönítélő bíróság Asztalos János plébánost és Királyfalvy Kremper Miklós jegyzőt halálra ítélte. A köztársasági elnök a plébános büntetését életfogytiglani fegyházra változtatta, a jegyzőre kiszabott ítéletet végrehajtották.

Egy nappal a Pócspetriben történetek után ülésezett az MKP PB, amelynek jegyzőkönyve a következő határozatot tartalmazza: „Olyan községeket, ahol sikerült a hangulatot, vagy a községi testület állásfoglalását az iskolák államosítása ellen fordítani, fel kell keresni és meg kell változtatni a hangulatot. Ahol súlyos kilengések, verekedések történtek, a rendőrség a legerélyesebb magatartást tanúsítsa.”⁷⁷ Ez a döntés minden bizonnyal a pócspetri esetnek köszönhető. A községben június 3-án lezajlott események nyolc nap alatt lezárultak, és már csak néhány nap volt az iskolaállamosítási törvény elfogadásáig. A szabolcsi események gyors megoldása, a kommunista sajtóban történt részletes, elemző és nagy terjedelmű bemutatása egyaránt a kormány érdekeit szolgálták, hogy a lakosságot meggyőzzék az államosítások helyességéről és egyházellenes nézeteket fejthessenek ki. Június 12-én – mintegy az ügy zárásaként – „Lg” tollából A főtárgyalás tanulságai címmel összefoglalást közölt a Szabad Nép, amelynek utolsó bekezdése az iskolák államosítását sürgette: „A statáriális főtárgyalás függőnye legördült: a közvetlen bűnösök elvették méltó büntetésüket. És most már ne késlekedjünk soká: legyen minél előbb törvény a felekezeti iskolák államosítása.”⁷⁸ Az 1948 júniusában Pócspetriben történtek nemcsak a község jövőbeni életét határozták meg, hanem a hatalom képviselőinek is alapot adtak arra, hogy az iskolák államosítását az egyházak teljes kihagyásával valósítsák meg.

Az újságokban megjelent cikkek, és azok szóhasználata jól mutatja számunkra, hogy az olvasóknak milyen jellegű tájékoztatással szolgáltak a totális hatalomra jutó kommunisták 1948-ban. Ekkortól kezdve az egyhangúsított sajtó tudósításai nem a valóban lényeges hírekről szóltak, és sok esetben a valóságot sem tükrözték. „Az 1949 és 1953 közötti időszak minden szempontból mélypont volt a hazai sajtó és a nyilvánosság tör-

ténetében a 20. század második felében, az írott sajtó olvashatatlan nyelvezetű hivatalos közlönyök gyűjteményévé vált tekintet nélkül arra, hogy politikai napilapról vagy »szó-rakoztató« hetilapról volt-e szó.⁷⁷⁹ Kérdés persze, hogy az olvasó ebből mit tudott a saját életére vonatkoztatni. Főleg úgy, hogy a kommunista sajtó rövid idő alatt úgy vált egyre nagyobb körben nyilvánossá, és kötelező olvasmánnyá, hogy az olvasók számára idegen lehetett annak nyelvhasználata. Gyarmati György ezt a következőképpen fogalmazta meg: „A Szabad Nép híreinek visszatérő használata a korrajzban nehezen kerülhető meg, ha azt akarjuk érzékeltetni, hogy milyen tartalmú és stílusú volt a kortársakra zúduló, pártosan leegyszerűsítő, propagandacentrikus hírözön, amely alapján a saját mindennapjaikban tájékozódni igyekeztek. Annál is inkább, mert annak idején elvárás volt ennek alapján a tájékozottság, illetve annak – esetenként számon is kért – tanúsítása. Az egy más kérdés, hogy a kortárs miként interiorizálta vagy vetette azt össze saját boldogulásával, annak elmaradásával, horribile dictu szükségtelen s gyakorta esztelen – mert a rendszert sem »jobbította« – megpróbáltatásaival, meghurcoltatásaival, kényszerűen elviselt nélkülözéseivel, sérelmeivel és szenvedéseivel.”⁷⁸⁰

JEGYZETEK

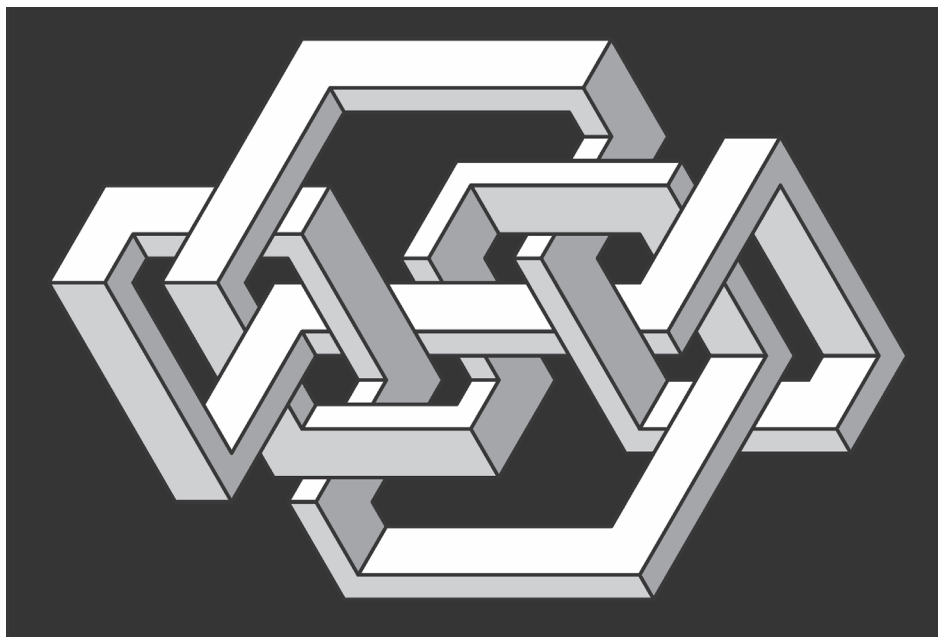
- 1 Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések. 1940–1956. II. kötet. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 714. (a továbbiakban Rákosi, 1997.). A teljes idézet a szövegben később olvasható.
- 2 A Magyar Dolgozók Pártjának központi lapja. In: Szabad Nép, 6. (1948) 135. sz. június 15. 9.
- 3 Szakasits elvtárs beszéde. In: Szabad Nép, 6. (1948) 134. sz. június 13. 6.
- 4 Megalakult a Magyar Dolgozók Pártja. In: Szabad Nép, 6. (1948) 135. sz. június 15. 1.
- 5 Valuch Tibor: Szigorúan ellenőrzött nyilvánosság. In: A felügyelt (mozgás)tér. Tanulmányok a szovjet típusú rendszer hazai történetéből. Szerk.: Rainer M. János. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011. 31. (a továbbiakban Valuch, 2011.)
- 6 Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor: A magyar sajtó története. Sajtóház Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2001. 222. (a továbbiakban Kókay–Buzinkay–Murányi, 2001.)
- 7 A lap programadó cikkében több célt is megjelölt. Egyrészt az ország háború utáni újjáépítésében kívánt részt venni. „A Magyar Kommunista Párt központi lapjának nemcsak hüen, pontosan, színesen kell beszámolnia az ország eseményeiről, a világ folyásáról, hanem ezen túlmenően utat kell mutatnia, kezdeményeznie, serkentenie, vezetnie kell a magyarság minden kérdésében.” – fogalmazott a beköszönő írás. A megfogalmazott, mondhatni nemes célon azonban felülkerekedett egy másik: A Szabad Nép „legyen a kommunista mozgalomnak az a kollektív szervezője, amit nagy tanítónk, Lenin követelt a jó pártlaptól.” Harcos útjára újra elindul... In: Szabad Nép, 3. (1945) 1. sz. március 25. 1. (a továbbiakban Harcos útjára elindul...) Kókay–Buzinkay–Murányi, 2001. 222.
- 8 Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Wolters Kluwer, Bp., 2016. 405. (a továbbiakban Buzinkay, 2016.)
- 9 Harcos útjára újra elindul...
- 10 „A lenini Iszakra munkássága nagyszerű példája annak, hogyan kell harcolniunk a proletariátus ügyéért, a kommunizmus ügyéért és milyen odaadóknak kell lennünk ehhez az ügyhöz.” – olvasható egy, a Marxista ismeretek kiskönyvtára című sorozatban megjelent broszúrán. Polevoj, J. Z.: A lenini „Iszakra” harca az újtípusú pártért. Szikra, Budapest, 1952. 47. A Szabad Nép Az igazi sajtó című vezércikkével 1948. május 5-én a szovjet sajtót ünnepelte. „A Lenin utasítása szerint és Sztálin kezdeményezésére alapított Pravda együtt született a forradalmi mozgalom új fellendülésével, amely elvezetett az 1917-es forradalom győzelméhez. Ebben a győzelemben jelentős része volt ennek a napilapnak, amely a szó igazi értelmében vett tömegújság lett: a tömegek öntudatra ébresztésének, a tömegek harci készségének, a munkásság megszervezésének irányítója.” – fogalmazott a cikk, amely megállapította, hogy „a szovjet sajtó példát mutatott a világnak: hogyan kell értelmezni az igazi sajtószabadságot”. (N. Gy.): Az igazi sajtó. In: Szabad Nép, 6. (1948) 103. sz. május 5. 1. Nos, hogy a kommunisták hogyan értelmezték, az mindenki számára nyilvánvaló lett: „A szocialista rendszer jellemző vonásai közé tartozott a sajtószabadság hiánya,

- a nyilvánosság intézményeinek gyakorlatilag teljes körű politikai ellenőrzése, a szólásszabadság drasztikus korlátozása. Az információk áramlása a párton belül és azon kívül is alapvetően egysztornás volt, vagyis a párton belül a központból kibocsátott információk, utasítások áramlanak, az ellenvélemény kifejezésére inkább csak formális és nem valószínűségi lehetőségek voltak. A nyilvánosság intézményei ebben a felfogásban elsősorban propagandafunkciót töltenek be, elsőrendű feladatuk a kommunista párti politika népszerűsítése, társadalmi elfogadásának elősegítése.” In: Valuch, 2011. 29.
- 12 Vass Henrik – Zalai K. László: A tájékoztatás intézményrendszere és munkaszervezési elítje 1944–1948. Trifer Kiadó, Budapest, 1991. 53.
- 13 Horváth Attila: A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2013. 21. (a továbbiakban Horváth, 2013.). A Szabad Nép példányszáma 1953-ban már meghaladta a hétszázszázret. Vö. Németh László: „Az egyházi kampány vitelénél fokozottabb figyelmet kell fordítani a sajtóra.” Egyházzellenes propaganda a Szabad Népből 1948-ban. In: Valóság, 48. (2005) 4. sz. 70. A továbbiakban Németh, 2005.)
- 14 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 18. ö. e. Az MDP Titkárság 1948. november 24-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Javaslat a Szabad Nép építkezése ügyében.
- 15 Buzinkay, 2016. 405.
- 16 Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerelváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. ÁBTL–Rubicon, Budapest, 2011. 468. (a továbbiakban Gyarmati, 2011.)
- 17 MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 1. ö. e. Az MDP Központi Vezetőség 1948. június 15-i ülésének jegyzőkönyve, A Szabad Nép főszerkesztőjének megválasztása.
- 18 Kalmár Melinda: Az ideológiaközvetítő nyilvánosság szerkezetváltozása (1948–1958). In: Holmi, 7. (1995) 11. sz. 1603–1604. (a továbbiakban Kalmár, 1995.)
- 19 Buzinkay, 2016. 405.
- 20 Rákosi, 1997. 714.
- 21 Horváth, 2013. 19–20.
- 22 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 52. ö. e. Az MDP Titkárság 1949. július 6-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Losonczy Géza előterjesztése a sajtó átszervezéséről
- 23 Rákosi Máttyás: A magyar sajtó színvonalának emeléséért. In: Rákosi Máttyás: Építjük a nép országát. Szikra, Budapest, 1949. 115. (a továbbiakban Rákosi, 1949.)
- 24 Uo.
- 25 Uo. 116.
- 26 Uo. 118–119.
- 27 Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002. 256. (a továbbiakban Kiss, 2002.)
- 28 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 14. ö. e. Az MDP Titkárság 1948. október 14-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Javaslat kérése a sajtó irányítására.
- 29 MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 10. ö. e. Az MDP Politikai Bizottság 1948. szeptember 23-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Javaslat a rotációs papír felosztására, lapok egyesítésére, illetve megszüntetésére. Nőgrádi Sándor Szabad Néppel kapcsolatos javaslata eredetileg a következőképpen szólt: „Biztosítani a Szabad Nép és a Népszava eddigi heti 56 oldalas terjedelmét helyett a Szabad Nép és a Népszava heti 52 oldalas terjedelmét és a Szabad Nép fejlődését december 31-ig 200.000 hétköznapi és 250.000 vasárnapi példányszámmal, a Népszavát 50.000 illetve 60.000-ig, a Világosságot átlag 95.000-ig, a Szabad Földöt 160.000-ig, a Ludas Matyiét 170.000-ig, a Pajtását 75.000-ig, a Magyar Népet 90.000-ig, a Friss Újságát 100.000-ig, illetve 190.000-ig, a Tartós Békéért 36.000-ig, a Pártmunkásért 100.000-ig; ezen kívül biztosítani a párt propaganda anyagára havi 33.000 kg-ot, valamint a Szikra Lapkiadó folyamatos munkája érdekében havi 40.000 kg tartalékot.” Ennek megvalósításához azonban újságok megszüntetéséről, összevonásáról és terjedelemcsökkentéséről határoztak.
- 30 Az 1947-es párizsi békeszerződés előtt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság ellenőrizte a sajtót és a papírgazdálkodást – sőt még (kezdetben előzetes, majd utólagos) cenzurális jogokat is gyakorolt. Az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény 16. pontja szólt a sajtóirányításról is. E szerint: „Időszakos vagy egyéb irodalmi termékek kiadása, behozatala és terjesztése Magyarországon, színelőadások rendezése, mozgóképek bemutatása, a rádióállomások, a posta, a táviró, a távbeszélő működése, a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnoksággal való megegyezés alapján történik.” A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947. Szerk.: Feitl István. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 376. (a továbbiakban A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947, 2003.) Egy példa a SZEB működésére: 1946-ban tizennégy napra felfüggesztették a Magyar Nemzet megjelenését, majd a miniszterelnök kérésére a tilalmat is felfüggesztették két megjelenés nélküli nap után. A SZEB ülésén Vorosilov marsall, a magyarországi bizottság elnöke úgy magyarázta a lap felfüggesztését, hogy ő rendelte el, „mert a lap az igazságnak nem megfelelő cikkeket közölt a svábok kitelepítéséről”. A Magyarországi

- Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947, 2003. 140. A SZEB mandátumának lejártá után 1947. szeptember 22-én megjelent a kormány 11290. számú rendelete, amely ideiglenes szabályozta a sajtóügyeket. „A kormányrendelet meghatározta, hogy sajtótermékeket csak a tájékoztatásügyi miniszter engedélyével lehet kinyomtatni, a terjesztéshez pedig belügyminiszteri hozzájárulásra van szükség.” Németh László: A fordulat hatásai a református sajtóban. In: *Confessio*, 35. (2008) 4. sz. 44.
- 31 Lapok megszüntetése már 1947-ben is szerepelt a kommunisták eszköztárában. 1947-ben a Magyar Szabadságpártnak A Holnap című lapját kellett tíz lapszám után megszüntetnie a kiadónak. Nem kaptak papírt, valamint a szakszervezetek és az újságír ősövetség is összefogott a kommunis-tákkal, a lappal szemben. Sulyok Dezső így írt erről: „Lapunkat azért kellett beszüntetni, mert veszélyeztette a kommunizmus magyarországi terveit.” Sulyok Dezső: Két éjszaka nappal nélkül. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2004. 407.
- 32 A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989. Szerk.: Paál Vince. Wolters Kluwer, Budapest, 2015. 423.
- 33 PIL 274. f. 3/132. öe. Az MKP PB ülésének 1948. február 19-i jegyzőkönyve.
- 34 Németh, 2005. 71.
- 35 PIL 274. f. 3/149. öe. Az MKP PB ülésének 1948. június 4-i jegyzőkönyve.
- 36 Németh, 2005. 71.
- 37 Kalmár, 1995. 1604.
- 38 PIL 274. f. 3/127. öe. Az MKP PB ülésének 1948. január 15-i jegyzőkönyve. Vö. Németh, 2005. 71–72.
- 39 Uo.
- 40 Kalmár, 1995. 1604.
- 41 Uo.
- 42 Valuch, 2011. 29.
- 43 Uo.
- 44 MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 18. ö. e. Az MDP Szervező Bizottság 1948. augusztus 17-i ülésének jegyzőkönyve, Javaslat a Szabad Nép sajtókam-pányára és a sajtómunka rendszeresítésére.
- 45 Uo.
- 46 Előre a Szabad Népért! In: Szabad Nép, 6. (1948) 226. sz. október 1. 3. (a továbbiakban Előre a Szabad Népért!) A cikk a következőképpen fogalmazta meg a sajtókampány célját. „Október el-seje van: ma indul a Szabad Nép sajtókampánya. Párttagok, pártbizalmiak, agitátorok, népnevelők előre! Előre a hétköznapi 200.000-es, vasárna-pi 300.000- es példányszámmal! Előre, hogy a Szabad Nép olvasottságban, elterjedtségben is az legyen, ami: az ország vezető pártjának vezető lapja. A Szabad Nép a legnagyobb magyar újság. Példányszáma ugyan állandóan emelkedik, de ez az emelkedés nem tartott lépést a párttagság számának megnövekedésével, pártunk súlyának, befolyásának erősödésével. »Ez az aránytalanság – írta Révai elvtárs szeptember 19-i cikkében – hovatovább a népi demokrácia fejlődésének pártunk ideológiai színvonalára emelésének, népünk meggyőzésének döntő akadályává válik.« Ezt az aránytalanságot az október havi sajtókampányunk meg kell szüntetni.”
- 47 Előre a Szabad Népért!
- 48 Uo.
- 49 Uo.
- 50 MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 18. ö. e. Az MDP Szervező Bizottság 1948. augusztus 17-i ülésének jegyzőkönyve, Javaslat a Szabad Nép sajtókam-pányára és a sajtómunka rendszeresítésére.
- 51 Uo.
- 52 MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 31. ö. e. Az MDP Szervező Bizottság 1948. október 8-i ülésének jegyzőkönyve, Orbán László szóbeli tájékoztatója a Szabad Nép előfizetési kampányának állásáról.
- 53 Kiss, 2002. 254.
- 54 Valuch, 2011. 28.
- 55 „Inkvíziós szellem Shvoy egyházmegyéjében” In: Szabad Nép, 6. (1948) 104. sz. május 6. 3.
- 56 Rákosi, 1997. 517.
- 57 Shvoy úr, a fehérvári püspök, aki kiközösítette a népbarát bakonykúti plébánost. In: Szabad Nép. 6. (1948) 105. sz. május 8. 3.
- 58 A fekete reakció. In: Szabad Nép. 6. (1948) 106. sz. május 9. 1. vö. Révai József: Élni tudunk a szabadsággal. Válogatott cikkek és beszédek (1945–1949). Bp., Szikra. 1949. 299.
- 59 Vö. Németh, 2005. 85.
- 60 Shvoy püspök. In: Szabad Nép, 6. (1948) 111. sz. május 15. 3.
- 61 Uo.
- 62 Vö. Németh, 2005. 85.
- 63 Futó Dezső: Önéletírás, világlátás. Országos Eckhardt Tibor Alapítvány, Budapest, 1995. 145. Futó Dezső – a korábbi kisgazda majd független-ségi párti politikus – az ötvenes években a Kozma utcai börtönben találkozott az elítélt plébánossal és a tanítóval, akik, mint írja, „oda lyukadtak ki, hogy maga a Pöcspetri-per, mintha nem is miattuk történt volna”, hanem a kommunista párt „a közvé-lemény felé akart példát statuálni”. Uo. 146.
- 64 „1948. június 3-án este 9 óra és éjfél között a pöcspetri községháza (volt Irinyi kúria) udvarán eldördült két puskalövés. A második lövés ki-oltotta Takács Gábor, szolgálatban lévő rendőr életét. Az ügy kivizsgálása céljából – órákon belül – megérkezett Debrecenből (Péter Gábor vezetésével) a frissen szervezett ÁVH többszáz főből álló egysége, amelyik megkezdte az ügy felderítését. A pihent mancsok ütései, szöges csizmák rúgásai, és a gumibotok puffanásai oly eredményesek voltak, hogy ez az ügy néhány napon belül »tisztázódott!« A veréstől szagga-

- tott sebek még levedtek, a véraláfutások ekkor kezdtek feketedni a petri emberek százainak testén, amikor Olty Vilmos, a Rögöntítelő Bíróság elnöke, 8 nappal később, vagyis 1948. június 11-én Budapesten ez ügyben már ítéletet hirdetett. Királyfalvi (Kremper) Miklóst még aznap kivégezték, a többi »főbűnös« mögött pedig évekre, évtizedekre, avagy életfogytiglanra csattant a zárka ajtaja.” In: Pócspetri. Pócspetri, 1992. 7.
- 65 Rákosi, 1997. 517.
- 66 Pócspetri. In: Szabad Nép, 6. (1948) 128. sz. június 6. 1. (a továbbiakban Pócspetri) vö. Révai József: Élni tudtunk a szabadsággal. Válogatott cikkek és beszédek (1945–1949). Bp., Szikra. 1949. 306–312.
- 67 Uo.
- 68 Uo.
- 69 1946. március 12-én fogadta el az országgyűlés az 1946. évi VII. törvényt a „demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről”. A törvény 1. §. a következőket tartalmazza: „(1) Büntett miatt büntetendő, aki a Magyar Népköztársaság Alkotmányában meghatározott népi demokratikus államrend vagy népköztársaság megdöntésére irányuló cselekményt követ el, mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez, vezet, vagy azt lényeges anyagi támogatásban részesíti.” Hatályos jogszabályok gyűjteménye 1945–1958. I. kötet. Budapest, 1960. 32. Az 1946-ban alkotott törvény a kommunisták kezébe hatáson eszközt adott a velük szemben állókkal történő leszámolásra.
- 70 Pócspetri.
- 71 Rendőrgyilkosság Pócspetrin. In: Szabad Nép, 6. (1948) 128. sz. június 6. 1.
- 72 A vallás és közoktatási miniszter levele Mindszenty primáshoz. In: Szabad Nép, 6. (1948) 128. sz. június 6. 1.
- 73 Vér tapad a fekete reakció kezéhez. In: Szabad Nép, 6. (1948) 128. sz. június 6. 3.
- 74 Kiss, 2002. 255.
- 75 Mindenki felelős, aki a köztársaság ellen uszít. Katolikus plébánosok elítélik a pócspetri pap uszítását; A pócspetri gyilkosság a szabolcsi fekete reakció szervezett mozgósításának eredménye. Demokratikus egyházi személyek szembeszállnak a klerikális uszítással. In: Szabad Nép, 6. (1948) 131. sz. június 10. 3.
- 76 Uo.
- 77 PIL 274. f. 3/149. öe.
- 78 A főtárgyalás tanulságai. In: Szabad Nép, 6. (1948) 133. sz. június 12. 3.
- 79 Valuch, 2011. 31.
- 80 Gyarmati, 470.

Hogyan halt meg Sztálin generalisszimusz

A Sztálin életét, politikáját, diktatúráját, tudatosan felépített személyi kultuszát részleteiben feldolgozó szakirodalom, visszaemlékezés már egy terjedelmes, könyvtárnyi anyagot kitöltene, s ebben jelentős mennyiséget tenne ki a Sztálin halálával, az utolsó napok-órák történéseiével foglalkozó feldolgozás. Ezek zömében az 1960-as évektől születtek, miután az SZKP XX. kongresszusa rávilágított Sztálin személyi kultuszának árnyoldalaira, a sokáig csak magasztalt államférfi kegyetlenkedéseire, a kortársai, az állam és pártvezetés tagjai elleni tudatosan felépített „irtó hadjáratokra”. Nem előbb, mert Sztálin akkori közvetlen munkatársai (Hruscov, Bulganyin, Malenkov, Berija, Molotov, Vorosilov, Mikojan, Kaganovics) még nem döntötték el az utódlás kérdését, egymás ellen szövetkezve „ritkítették” soraikat. Amikor az utolsó közvetlen „sztálini munkatárs”, Nyikita Hruscov is kiesett a hatalomból (1964), akkor jelenhettek meg azok a munkák, amelyek közvetlenül az 1953. március eleji napokkal foglalkoztak. Ezek hangvétele is óvatos volt, tartva attól – mivel még számtalan munkatárs és kortárs élt –, hogy a sok „locsogás” bajba hozhatja a rendszert.

Erdemes nyomon követni az „emlékezés” mélységét, akár 60 év távlatában is, hiszen az ismert tények és események idővel homályosodnak, a rossz élmények ugyan nem szépülnek, csak ezek is átformálódhatnak, néha valótlan adalékokkal bővíülhetnek. Ez vonatkozik a történelmi személyekre is. Sztálin közvetlen munkatársai is – függetlenül attól, hogy kinek a kegyeiért „szolgáltak” – történelmi személyek voltak. Igaz, hogy az igazság csak jóval később derült ki, addig is élvezték a hatalom minden lehetőségét.

1954. március 4-én, szerda hajnalban a szovjet kormány arról tájékoztatta az ország és az egész világ lakosságát, hogy március elsején Sztálin a kremlbeli lakosztályán súlyos agyvérzést kapott, féloldalira megbénult, elvesztette eszméletét és beszédképességét. Ezt a nyilatkozatot feltételezett „örökösei” fogalmazták meg, elhallgatva azt a tény, hogy mindez nem a Kremlben, hanem Sztálin Moszkva környéki nyaralójában történt. Jelezték azt is, hogy „Sztálin elvtárs átmenetileg visszavonul az államügyektől”.

A kiadott orvosi jelentés szerint Sztálin magas vérnyomással, keringési zavarokkal küzdött, de gondos terápiás kezelésben részesült. Tizenegy orvos írta alá a nyilatkozatot. Igaz, a hivatalos közlemény közzétételével negyvennyolc órát vártak, bízva abban, esetleg helyre áll Sztálin egészsége, legalább is stabilizálódik, vagy állapota visszafordíthatatlan, s biztosak lehetnek a diktátor halálában. „Övintézkedésként” kétóránként váltották egymást Sztálin betegágyánál, mellettük volt még Sztálin két gyereke, Svetlana és Vaszilij. Eközben folyt az „osztzkodás”: Malenkov lett az SZKP főtitkára, a miniszterelnök, Vorosilov a Legfelsőbb Tanács elnökségének elnöke (köztársasági elnök), Berija a bel- és nemzetbiztonsági, Bulganyin a hadügyminiszter, Molotov ismét külügyminiszter, Mikojan kereskedelmi miniszter, míg Hruscov a párton belül „adott ügyekben eljáró titkár”. Amíg az előbbi „hatalmi osztzkodás” nem történt meg, nem jelentették be Sztálin halálát, a temetés sorrendjét. A temetésre március 9-én került sor, levezetését Hruscovra bízták. Moszkvában hatalmas tömegek rótták le kegyeletüket, néhol zavargásokba torkollott az emberek szervezetlen áramlása, sokukat eltapostak, kórházba vagy egyenesen a hullaházba kerültek.

Az új kormányzat előtt felmérhetetlen feladatok álltak: Sztálin utolsó éveiben újabb személyi tisztogatásokra készült, le akart „csapni” a Szovjetunió területén élő zsidóságra, így egy monstre zsidó orvos pert készítettett elő, amelynek során a legkiválóbb zsidó orvosokat tartóztatták le. Ennek már nemzetközi visszhangja volt, enyhíteni kellett a SZU volt szövetségeseivel (Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország) kialakult feszültségeket. Legfőképpen a koreai háborúnak kellett véget vetni. Belpolitikai vonatkozásban mindenképpen orvosolni kellett a kényszermunkások helyzetét, amnesztiával csökkenteni tömegüket, illetve visszavetni a polgári életbe. Valamit kezdeni kellett a politikai foglyokkal, bár ezek ügye szinte összefonódott a kényszermunkások kérdéseivel.

A Nyugat rendkívül nyitottan fogadta a Szovjetunióból érkező híreket, valóban konstruktív javaslatokat terjesztett Moszkva elé, amit az kezdetben pozitívan fogadott, elsősorban egy újabb háború elkerülésének érdekében. Azonban mindkét fél részéről óvatosság volt tapasztalható, ami érthető is volt. A könyv lényegében a Sztálin halálát követő hatalmi manőverezések és a nyugati külpolitikai dilemmák párhuzamos története – egyben az olvasmányos történetírás ragyogó példája.

A dolgok hátterében a káosztól való félelem húzóódott meg, ami sok elszalasztott lehetőség oka is lett. Milyen lesz az új szovjetvezetés, lehet-e velük szót érteni? Valóban, a Sztálin halálát követően felállt új vezetés minden egyes tagja ellensége volt a többinek. Legfőképpen – nem minden ok nélkül – Beriját gyűlölték, aki minden kegyetlenség szervezője és végrehajtója volt. Ő is grúz volt, mint Sztálin, aki senkiben sem bízott. A diktátor nem nézte jó szemmel, ha valaki a „második sorból” nagyobb akart lenni nála. Gyakran voltak együtt, mert Sztálin nem szerette a magányt, s így legalább szemmel tarthatta „udvarát”. A második világháború után ugyan megritkultak a „leszámolások”, de maradt a bizalmatlanság és a félelem, Sztálin érzékelhető gyengülése, az „utódjelöltek” már készülődtek a hatalomátvételre. De ki kit, vagy kik „kiket” támogatnak? Egység csak a félelmetes Berija ellen volt, akinek viszont volt fegyveres „háttere”. Ettől tartottak a legjobban, így fegyveres erővel kellett biztosítani az SZKP Központi Bizottságának az ülését, ahol valóban Berija „fejére olvasták” visszaéléseit, Moszkalenko tábornok katonái vették őrizetbe, vitték bíróság elé, ahol azonnali kivégzését rendelték el. Ezt egy lépcsőházban végezték el.

Furcsa, talán nem ide illő, történelmi hasonlat, hogy a római időkben két alkalommal is triumvirátus alakult a hataloméért, majd később ketten osztoztak azon, míg végül a győztes elkergette társát. Sztálin halála után Malenkov, Hruscsov és Bulganyin volt az a trojka, ahonnan előbb Malenkov bukott ki, végül Hruscsov Bulganyinon adott túl. Többen, így Molotov, Vorosilov, Kaganovics, Mikojan taktikából nem léptek, illetve erejüket felmérve nem nyúltak a hataloméért. (Évekkel később Hruscsov távolította el őket – mint „sztalinistákat” – a felsőbb vezetés környekéről.) Az adott időszakban, Sztálin régi munkatársai és pályatársai jól mérték fel az erőviszonyokat, így legfeljebb az elindult folyamat lassítására láttak lehetőséget. Furcsa fintora a sorsnak, hogy Sztálin – aki rettegett a magánytól – magányosan halt meg; az utódjelöltek megkésve cselekedtek: előbb osztozkodni akartak a hatalmon, még orvost sem hívtak azonnal. Sztálin halálhírének bejelentése után a Moszkva utcáit ellepő gyászoló tömegek úgy viselkedtek, ahogy nevelték őket, bár mindenki érezte, hogy alapjaiban változik meg minden, egy birodalom végének kezdetét élik át.

A szerző, Joshua Rubenstein könyvének előszavában a következőket mondja: „Könyvem Sztálin halálával veszi kezdetét, majd visszalép az időben az 1952 októberében lezajlott XIX. pártkongresszusig, amelyen Sztálin utolsó nyilvános beszéde

elhangzott, utána pedig áttekinti az 1952–1953-as tél eseményeit, mikor is az „orvos per”, valamint az ország zsidósága ellen indított széles körű kampány kibontakozott. Megvizsgálom azt is, hogy miképp fogadta a szovjet és amerikai sajtó Sztálin halálát, valamint az új Eisenhower-kormány hogyan reagált a Moszkvában ezt követően végbement drasztikus változásokra. Vizsgálódásunk Sztálin régi állambiztonsági vezetője, Lavrentyij Berija júniusi letartóztatásával zárul. [...] Sztálin halálával példátlan lehetőség állt elő. Örökösei esélyt kaptak arra, hogy visszájára fordítsák politikájának számos aspektusát, és az országot egy reménytelibb, békésebb irányba állítsák át. A változás ígérete, amely a Szovjetunióban beragyogta a Sztálin halála utáni első hónapokat, szívderítő reformok és kétségbeejtő elnyomás változásába fulladt, hogy a szovjet rezsim végül már nem maradhatott életképes.”

Az amerikai történész valóságghűen írja le az utolsó napokat és órákat, amikor Sztálin már magatehetetlenül feküdt, közben a szűk köréhez tartozó vezető elvtársak hol riadtan figyelték, hol egymást akarták kijátszani a hatalmi harcban. A szerző jelentős szakirodalmat, jegyzőkönyvet nézett át, kortársakkal és Sztálin egykorú pályatársaival készített interjúkat, amiből megszülethetett a kiváló stílusban megírt könyv. Nem dokumentumkötet (bár erre utal a kiváló szakirodalmi bibliográfia), nem szépirodalmi regény, olyan munka, amit haszonnal forgathat a történész, a téma iránt érdeklődő olvasó is. Nem krimi, csak, az oknyomozó történész feldolgozása.

(Rubenstein, Joshua: Sztálin utolsó napjai. A halál, amely megmentette a világot. [Ford.: Turi Márton] Budapest, 2017, Európa Könyvkiadó, 389 p.)